

พัฒนาสังคมไทย

ด้วย

ความรู้เข้าใจไตรภูมิฯ

พระพรหมคุณาภรณ์

(ป. อ. ปยุตฺโต)

ใบรองปก

๒๕๕๒

พัฒนาสังคมไทย *ด้วย* ความรู้เข้าใจไตรภูมิฯ

© พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต)

ISBN 974-94143-8-1 **ยัง**

พิมพ์ครั้งที่ ๑ — พฤศจิกายน ๒๕๒๖

พิมพ์ครั้งที่ ๓ — กันยายน ๒๕๕๒

๑,๐๐๐

เล่ม

- ทุน...

เล่ม

แบบปก:

พิมพ์ที่

อนุโมทนา

คุณสุทธิรักษ์ สุขธรรม และคุณวิชาวุธ สุขธรรม ในนามของ
ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม แจ้งขออนุญาติพิมพ์หนังสือธรรม
เรื่อง **พัฒนาสังคมไทย ด้วยความรู้เข้าใจไตรภูมิฯ**

อาตมภาพขออนุโมทนาตามความประสงค์ เพราะเป็นการ
ช่วยกันแผ่ขยายความรู้ความเข้าใจ เป็นเครื่องเจริญธรรมเจริญ
ปัญญา ให้อำนวยประโยชน์สุขแก่พหุชน ตามคติแห่งพระพุทธจริยา

สิทธิในการพิมพ์เผยแพร่เฉพาะครั้ง สำหรับการพิมพ์ครั้งนี้
ได้มอบให้เปล่าตามที่ขออนุญาติเฉพาะกรณี ตามที่ได้แจ้งแล้ว
นั้น

ขอให้กัลยาณกิจนี้ อำนวยผลแผ่ขยายความรู้ความเข้าใจ เพื่อ
ความไพบูลย์แห่งประโยชน์สุขของมหาชน อย่างยั่งยืนนาน

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต)

๒๔ กันยายน ๒๕๕๒

หนังสือนี้ ไม่มีค่าลิขสิทธิ์ แต่เพื่อให้เนื้อหาสาระของหนังสือถูกต้องแม่นยำ
ยำ ท่านผู้ใดครุฑาประสงค์จะพิมพ์เผยแพร่ ขอให้ติดต่อขอรับต้นแบบ
หนังสือฟรี จากวัดญาณเวศกวัน ต.บางกระทีก อ.สามพราน จ.นครปฐม
๗๓๒๑๐ แล้วนำไปดำเนินการจัดพิมพ์เองตามแต่เห็นควร

(คำอนุโมทนาฉบับนี้ มีใน file รวม "ขอพิมพ์จำหน่าย" ด้วย)

บันทึก

(ในการเริ่มพิมพ์ระบบใหม่)

หนังสือนี้ ชุม นุ่ม ศึกษาศาสตร์ และ ประเพณี มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ขอไปจัดพิมพ์เผยแพร่ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๖ ในชื่อว่า *ไตรภูมิพระร่วง: อิทธิพลต่อสังคมไทย* หลังจากนั้นมีการพิมพ์อีกบ้าง เช่น ใน พ.ศ. ๒๕๒๘ ต่อมา เมื่อระบบการพิมพ์ด้วยคอมพิวเตอร์พัฒนาขึ้น การพิมพ์หนังสือนี้ได้วางเว้นไปนาน เพราะจะต้องเริ่มต้นพิมพ์ข้อมูลใหม่ เป็นการไม่สะดวก

บัดนี้ คุณพนิตา อัจฉรินทร์เพ็ญ แจ้งว่าประสงค์จะนำข้อมูลหนังสือนี้ไปใช้ในงานทำหนังสือ และได้ริเริ่มพิมพ์ข้อมูลทั้งหมดขึ้นใหม่ในระบบคอมพิวเตอร์ แล้วส่งข้อมูลนั้นมารอขอความรับรองแต่นานแล้ว จำต้องตรวจชำระตลอดเล่ม จึงได้จัดรูปและปรับปรุงเพิ่มเติมไปด้วย เสร็จแล้วเปลี่ยนชื่อหนังสือเป็น *พัฒนาสังคมไทย ด้วยความรู้เข้าใจไตรภูมิฯ* ดังที่ปรากฏนี้

ขออนุโมทนาคุณพนิตา อัจฉรินทร์เพ็ญ ที่ได้ช่วยให้หนังสือนี้ฟื้นขึ้นมา และพร้อมที่จะตีพิมพ์ใหม่ได้สะดวก นับว่าเป็นการช่วยกันแผ่ขยายความรู้เข้าใจธรรม อันเป็นเครื่องเจริญปัญญา ให้อำนวยประโยชน์สุขแก่พหุชนแผ่ขยายออกไป ขอให้วัตถุประสงค์อันเป็นกุศล บรรลุผลสมหมาย

อนึ่ง เมื่อเรื่องเป็นมาอย่างนี้ ทางกองทุนพิมพ์หนังสือธรรมทาน ของวัดญาณเวศกวัน ก็จะเป็นโอกาสพิจารณาจัดพิมพ์เผยแพร่ตามวัตถุประสงค์ของวัดส่วนหนึ่งต่างหากด้วย

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต)

สารบัญ

อนุโมทนา	ก
บันทึก (ในการเรียงพิมพ์ระบอบใหม่)	ข
พัฒนาสังคมไทย <i>ด้วย</i> ความรู้เข้าใจไตรภูมิฯ	๑
โครงเรื่องและสรุปเนื้อหาของไตรภูมิ	๓
ข้อสังเกตทั่วไปที่ช่วยให้เข้าใจไตรภูมิ	๙
- ยกผลขึ้นมาตั้ง แล้วสืบย้อนไปบอกเหตุ	๙
- เปรียบเทียบกับภูมิหลัง คือศาสนาพราหมณ์	๑๐
- สาระที่มุ่งไปให้พ้นไตรภูมิ	๑๘
- เทียบกับไตรภูมิโลกวิจิตร	๒๓
- ความเชื่อตรงต่อข้อมูลเดิมในแหล่งคัมภีร์	๒๖
ศีลธรรมในไตรภูมิพระร่วง	๓๐
- ยกจักรพรรดิ ไม่เอ่ยจักรวรรดิวัตร แต่ไปเน้นทศพิธราชธรรม	๓๐
- “เทพยดาทั้งหลาย เขาเกลียดเขาซึ่งพระญาอาธรรมนั้นนัก”	๓๔
- กรรมอันทุกคน ไม่ว่าชนชั้นใด ทำแล้วได้รับผลเสมอกัน	๓๕
- ข้อสังเกตเกี่ยวกับศีลธรรม ที่ว่าไว้ในไตรภูมิพระร่วง	๓๘
ขอบเขตอิทธิพลของไตรภูมิ	๔๐
- ไตรภูมิฯ คงแค่มาดำเนินกระแส ไม่ใช่เป็นต้นกระแส	๔๐
- สุโขทัยก้าวมาถึงไตรภูมิฯ อยู่ยุคเดิมต่อไปยังที่พระมาลัย	๔๔
- สุโขทัยใช้หลักปกครองเมตตา อยู่ยุคหาไปหาหลักพราหมณ์	๔๖
- กระแสอิทธิพลทางความคิด ที่ไตรภูมิพระร่วงมาเสริมแรง	๔๘

ข้อคิดและทำที่ที่ถูกต้องต่อไตรภูมิ	๕๐
- หลักกรรม แยกให้ได้ก่อน ถือพุทธ ถือพราหมณ์ หรือคือนิครนถ์	๕๑
- รู้ নিজจ้งอย่างแท้ ไม่เรื่อยเฉื่อยอย่างไทย ไม่กระวนกระวายอย่างฝรั่ง	๕๓
- กรรมก็ไม่ดี ไตรลักษณ์ก็ไม่ดี มองไม่เป็น ก็ได้ผลร้าย นั่นคือกรรมไม่ดี	๕๕
- กรรมก็ดี ไตรลักษณ์ก็ดี มองถูกมองเป็น ยิ่งเสริมกันให้ได้ผลที่ดี	๕๘
- เข้าให้ถึงไตรภูมิที่แท้ และเอามาสร้างสรรค์สังคมไทยให้ได้จริง	๖๑

พัฒนาสังคมไทย ด้วยความรู้เข้าใจไตรภูมิ^๑

ขอเจริญพร ท่านอาจารย์ผู้ทรงคุณวุฒิทุกท่าน

หัวข้อที่จะบรรยายต่อไปนี้ กำหนดให้พูดเรื่องอิทธิพลของไตรภูมิพระร่วงต่อศีลธรรมของสังคมไทย ไตรภูมิพระร่วงเป็นเรื่องที่สำคัญมาก อาตมภาพเองก็มีความสนใจมานานแล้ว แต่ไม่ได้เอาใจใส่เท่าที่ควร เหตุที่เป็นอย่างนี้ก็เพราะว่า มีงานในทางพระศาสนาด้านอื่นๆ และมัวแต่ยุ่งกับงานเหล่านั้น

จำได้ว่าเคยอ่านเรื่องเกี่ยวกับไตรภูมิพระร่วงเมื่อราว ๑๐ ปีเศษมาแล้ว จากหนังสือ เล่าเรื่องในไตรภูมิ ของท่านเสฐียรโกเศศ แต่ไม่ได้ใส่ใจอะไรนัก เพราะเห็นว่าไม่จำเป็นสำหรับการเข้าใจหลักการที่แท้ของพุทธศาสนา ต่อเมื่อได้รับนิมนต์มาบรรยายครั้งนี้ จึงได้อ่าน ไตรภูมิพระร่วง ตัวจริงเป็นครั้งแรก

ที่นี้ได้รับนิมนต์ให้มาพูดเรื่องไตรภูมิพระร่วง พอรับไปแล้ว รู้สึกตัวว่าได้พลาดไปอย่างมากทีเดียว เพราะตัวเองนั้นไม่พร้อม โดยเฉพาะตามหัวข้อที่ให้พูดเกี่ยวกับอิทธิพลต่อศีลธรรมของสังคม

^๑ จากคำบรรยาย “อิทธิพลไตรภูมิพระร่วง ต่อศีลธรรมของสังคมไทย” ในการสัมมนาเรื่อง “ไตรภูมิพระร่วง” ณ หอวิชาฐานุสรณ์ หอสมุดแห่งชาติ วันอังคารที่ ๑ มีนาคม ๒๕๒๖

ไทยนั้น เป็นการพูดที่ไม่จำกัดเฉพาะในเนื้อหาของไตรภูมิเท่านั้น แต่ให้พูดเลยขอบเขตออกมาสู่สังคมไทยทั้งหมด คือ การที่จะพูดอย่างนี้ได้ ต้องอาศัยความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ และประวัติศาสตร์นี้ก็อาจจะมีแผ่มาในด้านอื่นๆ เช่น ศิลปกรรม วรรณคดีต่างๆ โดยเฉพาะวรรณกรรมต่างๆ นั้น น่าจะเป็นแหล่งสำคัญที่ทำให้ทราบถึงอิทธิพลอย่างนี้

เพราะฉะนั้น การที่จะแสดงให้เห็นถึงอิทธิพลเหล่านี้ ก็น่าจะต้องเอาหลักฐานในหนังสือเหล่านั้นมาพูดให้เห็นกัน ซึ่งเป็นเรื่องที่จะต้องให้ความสนใจและเอาใจใส่จำเพาะที่เดียว สำหรับสภาพภาพก็ไม่ได้ชวนขวายสังสมในด้านนี้ เพราะฉะนั้น การพูดในแง่นี้ จึงทำให้เกิดความรู้สึกอัดอัดขึ้นมาบ้าง

อย่างไรก็ตาม การที่จะพูดลงไปถึงอิทธิพลต่อสังคมไทย เราก็ต้องพูดถึงเนื้อหาอยู่นั่นเอง คือ ศิลธรรมในไตรภูมิพระร่วงมีว่าอย่างไร และศีลธรรมที่มีนั้น เมื่อเราเข้าใจดีแล้ว จึงจะมองเห็นว่า ได้มีอิทธิพลต่อสังคมไทยอย่างไร

ก่อนที่จะเข้าใจเรื่องอิทธิพลในทางศีลธรรมต่อสังคมไทยนั้น อย่างที่กล่าวไว้แล้วว่าจะต้องทราบเนื้อหาในทางศีลธรรมของไตรภูมิพระร่วง เองเสียก่อน จึงได้ทำแผ่นปลิวแจกแก่ที่ประชุม ซึ่งเป็นสรุปความในไตรภูมิให้เข้าใจโดยย่อ

เพราะฉะนั้น ตอนต้นนี้ อยากจะขอรบกวนเวลามาทำความเข้าใจสรุปเนื้อหาของไตรภูมิเสียก่อน

โครงเรื่องและสรุปเนื้อหาของไตรภูมิ

ไตรภูมิ แปลว่าภูมิ ๓ อย่างที่ทราบกันอยู่แล้ว แต่ขออย่าให้ ตระหนักไว้ก่อนว่า ที่จริงนั้น มีภูมิ ๔ และในที่นี่ ท่านต้องการพูด ถึงเฉพาะภูมิ ๓ ที่เป็นโลกียภูมิ

ภูมิ ๓ นี้เป็นระดับใหญ่ๆ สามารถแบ่งย่อยออกไปอีกจนเป็น ๓๑ ภูมิ เพราะฉะนั้นก็จำเป็นจะต้องทราบว่า ภูมิใหญ่ ๓ นั้นแบ่ง ย่อยออกเป็น ๓๑ ได้อย่างไร

ใน *ไตรภูมิพระร่วง* นี้ ท่านนำเนื้อหาของไตรภูมิหรือภูมิ ๓ ที่ แบ่งออกเป็น ๓๑ นั้นมาเรียบเรียงจัดเป็นกัณฑ์ๆ หรือเป็นบทๆ มี ทั้งหมด ๑๑ บทด้วยกัน ขอจับเอามาสรุปให้เห็นลำดับในภูมิทั้ง ๓ ถ้าพูดให้ย่อที่สุด *ไตรภูมิ* หรือภูมิ ๓ นั้นก็มี

๑. กามภูมิ หรือจะเรียกให้เต็มว่า กามาวจรภูมิ แต่เรียก กาม ภูมิ ก็ง่ายดี

๒. รูปภูมิ หรือ รูปาวจรภูมิ

๓. อรูปภูมิ หรือ อรูปาวจรภูมิ

ถ้าพูดให้เต็มตามหลักวิชา ภูมิมี ๔ ภูมิที่ ๔ ชื่อว่า *โลกุตระภูมิ* แต่ ๓ ภูมิแรกมีลักษณะร่วม เป็น*โลกียภูมิ*เหมือนกัน และเป็นประเด็น ปัญหาที่ท่านสอนให้แก้ไข เพื่อจะได้หลุดพ้นออกไปสู่*โลกุตระภูมิ* ท่านจึงตั้งชื่อ "*ไตรภูมิ*" เป็นหลักไว้ และแยก*โลกุตระภูมิ* ออกไปต่างหาก (และในที่สุด ใน *ไตรภูมิพระร่วง* ท่านก็พูดถึงจนจบครบทั้ง ๔ ภูมินั้น)

ภูมิที่ ๑ คือกามภูมิ หรือกามาวจรภูมิ แยกย่อยออกเป็น ๑๑ ภูมิ กามภูมินี้เป็นตอนที่ท่านอธิบายไว้ยืดยาวที่สุด อย่างที่ท่านไว้ใน

แผ่นปลิวนั้น กามภูมิ ๑๑ จัดประเภทเป็นอบายภูมิ ๔ และกาม
 สุกตติภูมิ ๗ ดังนี้

ก. อบายภูมิ ๔ คือ ภูมิที่ไม่มีความเจริญ ฝ่ายข้างเสื่อม ได้แก่

- ๑) นรกภูมิ
- ๒) ตีรัจฉานภูมิ
- ๓) เปרטภูมิ
- ๔) อสุรกายภูมิ

ใน ไตรภูมิพระร่วง อาจจะไม่ได้อ้างอิงให้ชัดเจนอย่างนี้
 ถ้าไม่จัดให้ดี ก็อาจจะงงได้ ฉะนั้นก็ให้ทราบว่า ๔ ภูมินี้ เป็น
 อบายภูมิ เป็นฝ่ายข้างเสื่อม เป็นฝ่ายข้างตกลงไป

นรกภูมิ ท่านจัดเป็นกัณฑ์ที่หนึ่ง เรียกว่า ปฐมกัณฑ์
 ตีรัจฉานภูมิ ว่าด้วยสัตว์เดรัจฉาน เป็นกัณฑ์ที่ ๒ คือทุติยกัณฑ์
 เปרטภูมิ เป็นกัณฑ์ที่ ๓ เรียกว่า ตติยกัณฑ์ และ
 อสุรกายภูมิ เป็นกัณฑ์ที่ ๔ เรียกว่า จตุตถกัณฑ์
 ทั้งหมดนี้เรียกว่าเป็น อบายภูมิ ๔

ข. กามสุกตติภูมิ ซึ่งอยู่ในกามภูมิเหมือนกัน เป็นกามภูมิ แต่
 มีคำว่า “สุคติ” แทรกเข้าไป หมายความว่า เป็นกามภูมิ แต่เป็น
 ฝ่ายดี เป็นฝ่ายสุคติ อบายภูมินั้นเป็นพวกทุคติ เป็นฝ่ายไม่ดี

อันว่ากามสุกตติภูมินี้มี ๗ คือ

มनुสสภูมิ ชั้นมนุษย์ เป็นฝ่ายสุคติกัณฑ์หนึ่ง เป็นกัณฑ์ที่ ๕
 ซึ่งเป็นกัณฑ์ที่ยาวมาก มีเนื้อความพิสดาร ต่อจากนั้นก็ถึง

ฉกามาพจรภูมิ ซึ่งหมายถึงสวรรค์ระดับกามาพจร (ระดับที่
 ยังเกี่ยวข้องกับกาม) เรียกเต็มว่า ฉกามาพจรสวรรค์ ๖ ชั้น มีจาตุ-

มหाराชีกา และดาวดิงส์ เป็นต้น ดาวดิงส์นั้น ท่านบรรยายไว้ยาว เป็นพิเศษ แต่สวรรค์ทั้ง ๖ ชั้น ซึ่งเรียกว่าอภามาพจณี รวมอยู่ใน กัณฑ์เดียว เป็นกัณฑ์ที่ ๒ เรียกว่า ฉัฏฐกัณฑ์

ตั้งแต่กัณฑ์ที่ ๑ ถึงกัณฑ์ที่ ๒ แสดงเรื่องราวของกามภูมิ ๑๑ ภูมิใหญ่ที่ ๒ คือ รูปภูมิ หรือ รูปาวจรภูมิ ได้แก่ รูปพรหม ๑๖ ชั้น ซึ่งพูดถึงการที่จะต้องบำเพ็ญสมาธิจนได้ฌานสมาบัติแล้วไป เกิด และพูดถึงสุทธาวาสซึ่งเป็นรูปพรหมชั้นพิเศษที่เกิดของพระ อนาคามีอีก ๕ ชั้น รวมอยู่ใน ๑๖ ชั้นนี้ด้วย เป็นชั้นสูงสุดใน ๑๖ ชั้น คือตั้งแต่ชั้น ๑๒ เป็นต้นไป

รูปภูมิทั้งหมดนี้รวมเข้าเป็นกัณฑ์หนึ่ง เป็นกัณฑ์ที่ ๗ เรียกว่า สัตตมกัณฑ์ กัณฑ์นี้ไม่ยาวเท่าไร รู้สึกว่าคงจะไม่น่าสนใจนัก สำหรับประชาชนทั่วไป หรือว่าเป็นเรื่องที่ยากอยู่ อาจเป็นเพราะ เหตุนี้ก็ได้ จึงอธิบายไว้แต่พอสังเขป

ภูมิใหญ่ที่ ๓ คือ อรูปภูมิ หรือ อรูปาวจรภูมิ ได้แก่ อรูปพรหม ๔ ชั้น

ในเรื่องอรูปพรหม ๔ ชั้นนี้ มีข้อย่อยอันหนึ่ง พูดถึงเรื่อง จัฬพรรณรังสี หรือรัศมี ๖ ประการของพระพุทธเจ้า เพราะเหตุว่า ในนั้นได้พูดถึงว่า อรูปพรหมจะรู้ได้อย่างไรว่าพระพุทธเจ้ามาอุบัติ แล้วตอบว่า รู้ด้วยเห็นจัฬพรรณรังสี เพราะฉะนั้น เรื่อง จัฬพรรณรังสีก็จึงเป็นเรื่องที่ต้องอธิบายขึ้นมา

ถ้าผู้อ่านแปลกใจว่า ทำไมหัวข้อบางอย่างจึงแทรกมาในที่ นั้นๆ ก็พึงทราบว่าเป็นเหตุอันทำให้ต้องพูด เหมือนอย่างเรื่อง ที่ว่ามานี้

อุรูปภูมิจัดเป็นภคณที่ที่ ๘ เรียกว่า อัญญภูมิภคณ เป็นอันว่าจบ
ภูมิ ๓

ที่จริง *ไตรภูมิ* แท้ๆ ก็จบแค่นี้ คือครบไตรภูมิแล้ว แต่หนังสือ
ไตรภูมิพระร่วง ยังพูดถึงเรื่องอื่นต่อไปอีก

บทต่อไปเรียกว่า ภคณที่ที่ ๙ นวมภคณ ตั้งชื่อว่า อวินิโภครูป
อวินิโภครูปเป็นศัพท์ของพระอภิธรรม ในที่นี้จะไม่อธิบาย แต่พูด
อย่างง่าย ๆ ว่าในภคณนี้ ต้องการพูดถึงโลกแห่งวัตถุหรือธรรมชาติ
แวดล้อม เพราะในภคณที่ผ่านๆ มาแล้วได้พูดถึงภูมิทั้ง ๓ ซึ่งเป็น
ภูมิของสิ่งที่มีชีวิตหรือสัตว์โลกในระดับต่างๆ มีระดับจิตต่างๆ กัน
พูดง่าย ๆ เป็นพวกที่มีจิต มีชีวิต ที่นี้ต่อจากนี้ จะพูดถึงโลกแห่งวัตถุ
บ้าง คือพูดถึงประดาดวัตถุทั้งหลายที่มีอยู่ในภูมิ ๓ เป็นที่อยู่อาศัย
ของหมู่สัตว์ในภูมิ ๓ นั้นนั่นเอง

จุดมุ่งหมายที่พูดนั้น ต้องการย้ำให้เห็นว่า ไม่เฉพาะแต่สัตว์
ทั้งหลายหรือชาวโลกในชั้นต่างๆ เท่านั้น แม้แต่โลกแห่งวัตถุธรรม
ชาติแวดล้อมนี้ ก็มีความไม่เที่ยงแท้เช่นเดียวกัน ฉะนั้น หัวข้อที่
ท่านตั้งตอนแรกจึงกล่าวถึงอนิจจลักษณะ แล้วต่อจากนั้นก็บรรยาย
สภาพแวดล้อมว่ามีอะไรบ้าง ซึ่งเป็นที่ตั้งที่อาศัยของพวกสัตว์โลก
ต่างๆ ที่ได้กล่าวมาแล้ว บรรยายเรื่องภูเขา แม่น้ำ พระอาทิตย์ พระ
จันทร์ ดาวนพเคราะห์ ดวงดาวต่างๆ เรื่องชมพูทวีป ป่าหิมพานต์
อะไรต่างๆ ซึ่งเป็นโลกแห่งวัตถุ

เมื่อบรรยายหมดแล้ว ท่านก็ขึ้นใหม่อีกภคณหนึ่ง เป็นภคณที่
ที่ ๑๐ ซึ่งเป็นการบรรยายโลกแห่งวัตถุต่อ แต่คราวนี้พูดถึงการ
วิनाสและการอุบัติของโลก กล่าวคือส่วนที่บรรยายไปแล้วนั้นเป็น

สภาวะของโลกที่พูดให้เห็นว่าเป็นอย่างไร ทีนี้ต่อไปก็จะพูดว่าโลกนั้นมีการเกิดขึ้นหรือการดับไปอย่างไร มีวิวัฒนาการและการสูญสลายเสื่อมไปอย่างไร อันนี้เรียกว่าเป็นเรื่องกาลปวีนาศและอุบัติย้าให้เห็นอนิจจังลักษณะที่ปรากฏด้วยการเกิดขึ้นและดับสลายไป

จบเรื่องนี้ ก็เป็นอันว่าหมดสิ้นเรื่องโลกแห่งวัตถุหรืออรรถมชาติแวดล้อม

ขึ้นกัณฑ์สุดท้ายเรียกเอกาทศมกัณฑ์ แปลว่า กัณฑ์ที่ ๑๑ แสดงนิพพานกถา คือว่าด้วยเรื่องนิพพาน ซึ่งพ้นจากไตรภูมิ ได้วงเล็บไว้ให้ว่าเป็นโลกุตระภูมิ คือภูมิที่ ๔

เพราะฉะนั้น ถ้าจะดูให้ถ้วนความแล้ว ไตรภูมิก็ไม่ใช่แค่ไตรภูมิ แต่เป็นเรื่องจตุภูมิ หรือภูมิ ๔ คือไม่ใช่เรื่องภูมิ ๓ เท่านั้น แต่พูดถึงการที่จะพ้นไปจากภูมิ ๓ ด้วย และเมื่อพ้นไปจากภูมิ ๓ ก็ถึงภูมิที่ ๔ เป็นโลกุตระภูมิ

ฉะนั้น ในกัณฑ์ที่ว่าด้วยนิพพานนี้ ก็คือพูดถึงโลกุตระภูมิ พูดถึงวิธีปฏิบัติเพื่อจะบรรลุนิพพาน พูดถึงการบรรลุมรรคผลชั้นต่างๆ มีโสดาปัตติมรรค โสดาปัตติผล สกทาคามีมรรค สกทาคามีผล อนาคามีมรรค อนาคามีผล อรหัตตมรรค อรหัตตผล นี้ก็คือครบสมบูรณ์ในโลกุตระภูมิ

ขอกล่าวเน้นเป็นข้อสังเกตที่สำคัญด้วยว่า การที่ท่านพูดถึงโลกุตระภูมินี้ เป็นการแสดงถึงเป้าหมายของหนังสือไตรภูมิว่า ท่านผู้เรียบเรียงมีจุดมุ่งหมายอยู่ในพระทัยชัดเจนว่าจะนำผู้อ่านหรือคนที่รับฟังคำสั่งสอนไปไหน คือพูดเรื่องไตรภูมิ ให้เห็นคุณและโทษของไตรภูมิ เพื่อให้หลุดพ้นจากไตรภูมิ จะได้บรรลุถึงจุดตถภูมิ (ภูมิที่ ๔)

อันได้แก่โลกุตรภูมิ อันนี้เป็นข้อสังเกตที่จะพูดชี้แจงต่อไป

อนึ่ง พึงทราบด้วยว่า แท้จริงนั้น คำว่า “ภูมิ” ในความหมายที่เครื่องครัด ได้แก่ ระดับของจิตใจ แต่เมื่อใช้หลวมลงมาหน่อย ก็คลุมถึงชั้นหรือโลกของสัตว์จำพวกที่มีจิตใจอยู่ในระดับนั้นๆ และในที่นี้ ท่านก็ใช้คำว่าภูมิในความหมายแบบหลวมหน่อยนี้

นอกจากนั้น ถ้ามองเรื่องทั้งหมดบนฐานของหลักอภิธรรม ที่จำแนกประดาสิ่งทั้งหลายที่มีอยู่จริง (ปรมาตถธรรม) เป็น ๔ ประเภท คือ จิต เจตสิก (คุณสมบัติและอาการของจิต) รูป และนิพพาน ก็จะทำให้เห็นว่า หนังสือไตรภูมิพระร่วงนี้ ลำดับเนื้อความตามหลักอภิธรรมนั้น คือ ไตรภูมิเป็นเรื่องของจิตและเจตสิก แล้วมาถึงอวินิภครูปก็คือรูป ในที่สุดก็จบที่ข้อสุดท้ายคือนิพพาน

เมื่อจบนิพพานกถา ก็เป็นอวสานพจน์ (คำลงท้าย หรือกล่าวปิดเรื่อง) ในอวสานพจน์ก็จะจบลงที่บอกถึงอานิสงส์ของการฟังไตรภูมิว่าจะทำให้ได้ทิพยสมบัติ นิพพานสมบัติ คือจุดมุ่งหมายอยู่ที่การบรรลุนิพพาน หรือถ้ายัง ในระหว่างนั้นก็มีความหวังที่จะได้พบพระศรีอารีย์

เข้าใจว่า ตอนที่ว่าด้วยอานิสงส์นี้ เป็นส่วนที่มีอิทธิพลสำคัญในทางศีลธรรมของสังคมไทย เป็นจุดที่น่าสังเกต

ขอพูดถึงแนวหรือเค้าโครงย่อๆ แค่นี้

ข้อสังเกตทั่วไปที่ช่วยให้เข้าใจไตรภูมิ

ยกผลขึ้นมาตั้ง แล้วสืบย้อนไปบอกเหตุ

ในการศึกษาเรื่องไตรภูมิ มีแง่ที่จะพูดในทางหลักธรรมอย่าง เช่น ศึกษาโดยเทียบกับหลักธรรมหมวดอื่นของพระพุทธศาสนา ขอยกตัวอย่าง เมื่อมองในแง่ปฏิจสุมุขปาทหรือปัจฉยาการ

ปฏิจสุมุขปาทนี้พูดอย่างย่อๆ ท่านจัดเป็น**ไตรวิภังค์** หรือ วิภังค์ ๓ คือ กิเลส กรรม และวิบาก

กิเลส คือความชั่วต่างๆ ที่มีอยู่ในใจ สิ่งที่ทำให้ใจเศร้าหมอง มีความโลภ ความโกรธ ความหลง เป็นต้น

กรรม คือการกระทำ ได้แก่การกระทำที่เนื่องมาจากกิเลส จิต ใจที่ประกอบด้วยกิเลสนั้นมีเจตนาประกอบด้วยความโลภ เป็นต้น เมื่อทำอะไรไปด้วยความโลภ ก็อาจเกิดโทษทุจริต เช่นไปลักของเขา หรือถ้าใจประกอบด้วยโทสะ ความโกรธ ความคิดประทุษร้ายก็จะไปทำลายผู้อื่น ไปฆ่าฟันเขา หรือประกอบด้วยโมหะ ก็จะมี ความ ลุ่มหลง อันนี้เป็นต้นเหตุ แล้วจะได้รับผล ซึ่งเรียกว่าวิบาก

วิบาก คือผลที่ว่า เมื่อทำชั่ว ก็ประสบผลให้ชีวิตเสื่อมเสีย คุณภาพ เป็นความหยาบทราม ความทุกข์ ความเดือดร้อน หรือถ้า ทำกรรมดี ก็ได้ประสบผลดี ให้ชีวิตเจริญงอกงาม เพิ่มพูนคุณภาพ เป็นความสุข ถ้ามองเป็นรูปธรรมให้ชัด ก็คือไปเกิดในภพภูมิต่างๆ ที่ดีและไม่ดี เพราะภพภูมิต่างๆ นั้นเป็นที่เกิด ที่ประสบผล ที่ได้รับ วิบากของการกระทำ

ถ้ามองในแง่ของกิเลส กรรม วิบาก เราจะเห็นว่าเรื่องไตรภูมินี้ เริ่มต้นด้วยวิบาก คือในไตรภูมินั้น จับเอาวิบาก เอาผลเป็นจุดเริ่มต้นก่อน คือเริ่มด้วยสภาพที่เป็นวิบากที่เราจะได้รับ เพราะการไปเกิดในอบาย เช่น เกิดในนรก ก็ดี ไปเกิดในสุคติมีมนุษย์ เป็นต้น ตลอดจนสวรรค์ต่างๆ เป็นเทพ เป็นพรหม ไม่ว่าจะรูปพรหม อรูปพรหม ก็ดี ทั้งหมดนี้เป็นเรื่องของวิบาก

จากนั้นจึงสืบสาวต่อไปว่า การที่ได้ผลอย่างนั้นๆ เกิดจากทำกรรมอะไร คล้ายๆ ท่านยกเอาปรากฏการณ์ขึ้นมาพูดก่อน เมื่อพูดถึงปรากฏการณ์ที่เป็นผลคือวิบาก แล้วจึงสืบสาวลงไปหากรรมที่เป็นเหตุคือการกระทำ

ต่อจากนั้นก็พูดถึงกิเลสที่เป็นตัวประกอบ ปรุงแต่ง ซึ่งเป็นเหตุให้ทำกรรมนั้นๆ ทั้งนี้จุดเน้นอยู่ที่กรรมที่เป็นเหตุให้ได้รับผลนั้นๆ นี่เป็นตัวอย่างการวินิจฉัยในแง่หลักกิเลส กรรม วิบาก

ไตรภูมิพระร่วง นี้ ก็เป็นแนวการเขียนคำสอนในทางพุทธศาสนาแบบหนึ่ง คือเริ่มด้วยส่วนที่เป็นวิบาก ซึ่งเป็นแนวหนึ่งเท่านั้นในการเขียน นี่เป็นข้อสังเกตอันหนึ่ง

เปรียบเทียบกับภูมิหลัง คือศาสนาพราหมณ์

ต่อไปที่ควรจะต้องขอสงเกตอีก ก็คือ การที่เราจะเข้าใจหลักธรรมในทางพุทธศาสนาได้ชัดเจน แม้แต่ในระดับศีลธรรม จะต้องมีการเปรียบเทียบกับภูมิหลังด้วย

ภูมิหลังที่เกี่ยวข้อง ซึ่งเป็นที่มาให้เกิดพุทธศาสนา คือศาสนาพราหมณ์ พระพุทธเจ้าอุบัติท่ามกลางสังคมที่ศาสนา

พราหมณ์มีอิทธิพลครอบคลุมทั่ว แต่ไม่ทรงเห็นด้วยกับหลักความเชื่อและการปฏิบัติมากมายหลายอย่างของพราหมณ์ จึงทรงสอนคัดค้าน พูดได้ในแง่หนึ่งว่า พระพุทธศาสนาเกิดมาเพื่อขัดแย้งตอบโต้ หักล้างคำสอนของพราหมณ์ ฉะนั้นหลักธรรมและคำศัพท์ต่างๆ เกี่ยวกับพระพุทธศาสนา จึงมีมากมายที่เหมือนกับในศาสนาพราหมณ์

เป็นธรรมดาที่ว่า ในภูมิภาคหลังและสภาพแวดล้อมอย่างนั้น คำศัพท์ที่ประชาชนเขาพูดกันอย่างไร พระพุทธศาสนาเกิดขึ้นมาก็ต้องใช้คำเหล่านั้น ฉะนั้นโดยทั่วไปเราจะพูดว่า พุทธศาสนาได้รับอิทธิพลจากศาสนาพราหมณ์ แต่การพูดเพียงว่าได้รับอิทธิพลนี้ไม่พอ เราจะต้องพูดต่อไปด้วยว่า พระพุทธศาสนานั้นเกิดขึ้นเพื่อจะหักล้างคำสอนของพราหมณ์เป็นส่วนสำคัญ และเมื่อจะหักล้างหรือโต้แย้งคำสอนของพราหมณ์ จึงต้องยกเอาถ้อยคำที่เป็นคำสอนของพราหมณ์นั้นขึ้นมาวิเคราะห์วิจารณ์

ฉะนั้น อะไรก็ตามที่พูดด้วยคำศัพท์เดียวกัน ก็จะมีความหมายต่างกัน เช่น เรื่องกรรม เป็นต้น

กรรมในศาสนาพราหมณ์ก็มี ศาสนาอื่นในอินเดียก็มีเรื่องกรรม ศาสนาเซนหรือของนิกายมหายานก็มีเรื่องกรรม

แต่กรรมในศาสนาพราหมณ์มีไว้เพื่อสนับสนุนเรื่องวรรณะสี่ ส่วนพุทธศาสนาสอนหลักกรรมเพื่อหักล้างระบบวรรณะสี่ กรรมในศาสนาเซนเป็นลัทธิกรรมเก่า ส่วนหลักกรรมในพุทธศาสนามุ่งให้กระทำการอันจะให้เกิดผลดีตรงตามเหตุปัจจัย

อันนี้จะต้องเข้าใจให้ชัดเจน เมื่อมองหลักคำสอนในพุทธ

ศาสนาจะต้องเห็นลักษณะทั่วไปอย่างนี้

ศาสนาพราหมณ์สอนหลักกรรมเพื่อให้เชื่อว่า การที่มาจากเกิดในวรรณะสี่ เป็นกษัตริย์ เป็นพราหมณ์ เป็นแพศย์ เป็นศูทร ก็เพราะว่าท่านได้ทำกรรมที่จะให้มันเป็นอย่างนั้น ดังนั้น ถ้าท่านเกิดมาในวรรณะไหน ท่านก็ต้องยอมรับสภาพที่ท่านเป็นอยู่ และท่านมีหน้าที่ประจำวรรณะซึ่งท่านต้องทำตามให้ดีที่สุด

ตัวอย่างเช่น สิทธิของวรรณะศูทรมีจำกัดแค่นี้ ท่านก็ต้องทำอยู่ในขอบเขตเท่านั้น และเมื่อทำอย่างนั้นแล้ว ก็นับว่าเป็นกรรมดีของท่าน เมื่อทำตามหน้าที่ของวรรณะศูทรดีแล้ว ท่านก็มีทาง มีความหวังที่จะไปเกิดดีขึ้นต่อไปในชาติเบื้องหน้า อาจจะไปเกิดในวรรณะสูงขึ้น และมีทางที่จะเจริญก้าวหน้า บรรลุโมกษะ ได้หลุดพ้น ได้เข้าถึงพรหมได้ แต่ตราบใดที่ท่านยังเป็นคนวรรณะศูทรชาตินี้ทั้งชาติ ท่านไม่มีทางที่จะได้เจริญก้าวหน้าในทางจิตใจ ไม่มีทางที่จะได้ศึกษาพระเวท ไม่มีทางที่จะบรรลุเข้าถึงพรหม

แต่พระพุทธศาสนาสอนหลักกรรมเพื่อหักล้างวรรณะสี่นี้ พระพุทธศาสนาสอนว่า คนเราจะสูงและต่ำทราวมประเสริฐไม่ได้ อยู่ที่ชาติกำเนิด ใครทำกรรมดี คนนั้นก็เป็นคนดี ทำกรรมชั่วก็เป็นคนชั่ว เมื่อท่านประพฤติปฏิบัติดี ท่านมีความเพียรพยายามใช้สติปัญญา ท่านก็สามารถบรรลุธรรมได้ เป็นพระอรหันต์ได้ ไม่ว่าจะอยู่ในวรรณะไหน

ฉะนั้น คำสอนเรื่องเดียวกัน คำศัพท์เดียวกัน แต่มีความหมายต่างกัน

ขออย่าว่า ความรู้ความเข้าใจในหลักการที่กล่าวมานี้ มีความ

สำคัญอย่างยิ่ง โดยเฉพาะสำหรับการศึกษาเชิงประวัติศาสตร์ เพื่อ
จะได้รู้จักสิ่งที่ตนศึกษาอย่างถ่องแท้ตลอดสายว่า ความรู้เข้าใจ
และความคิดมีความเปลี่ยนแปลงเป็นไปอย่างไร มีวิวัฒนาการ
คือความเจริญคลี่คลาย หรือสังวัฏฏนาการ คือความเสื่อมลด
หดหายไปในแนวทางใด

การศึกษาประวัติศาสตร์แบบชำนาญพิเศษเฉพาะด้าน มักมี
จุดอ่อนหรือข้อบกพร่องอย่างสำคัญตรงที่ว่า ทำให้รู้จักแต่เหตุ
การณ์หรือความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น แต่ไม่รู้จักเนื้อตัวของสิ่งที่
เปลี่ยนแปลง เพราะไม่ศึกษาอย่างสัมพันธ์กับความรู้ด้านอื่น ทำ
ให้รู้ไม่ถ่องแท้ ไม่ตลอดสาย หรือถึงกับเข้าใจผิด

อีกประการหนึ่ง เหตุการณ์ สภาพ หรือภาพ ตลอดจนความ
คิดความเชื่อถือ ที่ปรากฏอยู่ ณ จุดใดจุดหนึ่งในกระแสของประวัติ
ศาสตร์ ย่อมเป็นผลรวมของความเปลี่ยนแปลงและปฏิกิริยา
พร้อมทั้งอิทธิพลของเหตุปัจจัยต่างๆ ที่เข้ามากระทบและเกี่ยวข้อ
ตลอดเวลายาวนาน การจับเอาภาพหรือผลรวมนั้นมากล่าวถึงว่า
เป็นอันนั้นอันนี้ โดยไม่โยงถึงความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นและหลัก
ต้นเดิมที่ต่างออกไป ย่อมจัดได้ว่าเป็นการศึกษาประวัติศาสตร์
อย่างหยุดนิ่ง และจะก่อให้เกิดความหลงผิดได้เป็นอันมาก

ยกตัวอย่าง เช่น เมื่อศึกษาเกี่ยวกับพุทธศาสนา บางทีก็ถึง
กับสรุปเอาความเชื่อถือเกี่ยวกับพุทธศาสนาที่เป็นไปอยู่ในสังคม
บางส่วนของยุคสมัยนั้นๆ ว่าเป็นตัวพุทธศาสนาจริงๆ ในเชิง
อภิปรายญาไปก็มี ซึ่งนับเป็นความผิดพลาดอย่างยิ่ง

ยิ่งถ้าเป็นผู้ศึกษาประวัติศาสตร์อย่างมีเป้าหมายในเชิงสร้าง

สรรพสิ่งลงด้วยแล้ว การรู้เข้าใจหลักความจริงที่เป็นภูมิหลังของสิ่ง
ที่อยู่ในเหตุการณ์แห่งความเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์ ก็ยังมี
ความสำคัญมากยิ่งขึ้น เพราะถ้าไม่รู้หลักการต้นเดิมที่เป็นพื้นฐาน
ก็จะมองไม่เห็น ไม่เข้าใจความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงทางประวั
ติศาสตร์อย่างชัดเจน

การรู้ความจริงที่เป็นภูมิหลัง จะเป็นเครื่องประกันไม่ใ
กลายเป็นผู้มีทัศนคติแบบหยุดนิ่ง ซึ่งงมกายอยู่ภายใต้ความครอบงำ
ของความคิด ที่ปรากฏอยู่ที่จุดจำเพาะจุดใดจุดหนึ่งของประวั
ติศาสตร์ จะได้มีความรู้ความเข้าใจที่มองเห็นตลอดสาย และมี
เครื่องมือตรวจสอบที่ทำให้มีความเป็นอิสระ สามารถหันไปนำเอา
หลักการที่เป็นตัวจริงมาใช้ให้บังเกิดประโยชน์อย่างรู้เท่าทันต่อ
สภาพปัจจุบันในขณะนั้นๆ ที่ได้รับอิทธิพลจากความเคลื่อนไหว
เปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์ ซึ่งจะทำได้ทั้งความเหมาะสม
พอดี และความถูกต้องเป็นจริง

ขอย้ำจุดนี้ เพราะถ้าจะมองหรือศึกษาไตรภูมิพระร่วง ก็มิได้
สนใจในแง่วิชาการเพียงว่าไตรภูมิพระร่วงคืออะไร แต่มองในแง่ว่า
จะได้คิดอะไรจากไตรภูมิพระร่วง ที่จะนำมาใช้ประโยชน์ในปัจจุบัน
และมีได้เห็นว่าการจับได้ตัวความคิดที่เป็นผลรวมของ
วิวัฒนาการทางประวัติศาสตร์เป็นสิ่งที่เพียงพอ แต่จะต้องสืบสาว
ให้ได้ด้วยว่า ต้นเดิมของความคิดนั้นเป็นอย่างไร และเปลี่ยนแปลง
มาอย่างไร

ขอย้ำอีกครั้งหนึ่งว่า ฟังระว่างการศึกษาประวัติศาสตร์ ที่ไม่รู้
ความจริงที่เป็นพื้นฐานของประวัติศาสตร์ จะตกอยู่ภายใต้ความ

ครอบงำของประวัติศาสตร์ และจะทำให้มีท่าทีแห่งการมองประวัติศาสตร์ อย่งไร้ความคิดสร้างสรรค์

เรื่องไตรภูมิก็เช่นเดียวกัน พุทธศาสนามีเรื่องเขาพระสุเมรุอะไรต่างๆ ซึ่งเราบอกว่ามีอิทธิพลมาจากศาสนาพราหมณ์ แต่ว่าคติของพระพุทธศาสนาไม่ได้เหมือนกับของพราหมณ์ รายละเอียดก็ต่างกัน เช่น ในการจัดระบบ เมื่อบอกว่าเขาพระสุเมรุเป็นแกนกลางของจักรวาลแล้ว ในการบรรยายเรื่องจักรวาลวิทยาของพระอรหันตศาจารย์ก็จะพูดถึงว่า บนยอดเขาพระสุเมรุนี้มีสวรรค์ของพระอินทร์ตั้งอยู่ ต่อจากนั้น ข้างบนเหนือขึ้นไปก็มีพรหมชั้นต่างๆ สูงขึ้นไปเรื่อยๆตามลำดับ ต่ำลงมาจากยอดนั้น ข้างเขาพระสุเมรุก็มีสวรรค์ชั้นท้าวมหาราชสี่หรือจาตุมหาราชิกา แล้วต่ำลงไปก็เชิงเขาพระสุเมรุก็มีภพของพวกอมนุษย์ พวกอสูร ไต๋ลงไปมีพวกนาคพิภพ ไต๋ดินลงไปมีนรกต่างๆ

ในการบรรยายสิ่งเหล่านี้ มีข้อแตกต่างกับศาสนาพราหมณ์อยู่แล้ว เช่น ในศาสนาพราหมณ์ถือว่า เขาพระสุเมรุเป็นแกนกลางของจักรวาลเหมือนกัน แต่เขาบอกว่าสวรรค์ของพระอินทร์ไม่ได้อยู่บนยอดเขาพระสุเมรุ สวรรค์ของพระอินทร์นั้นไปอยู่ทางทิศเหนือ คือทางด้านเหนือของเขาพระสุเมรุ ส่วนทางทิศใต้ก็มีสวรรค์ของเทพผู้ยิ่งใหญ่ที่มาเจริญขึ้นภายหลัง อย่างพระวิษณุ พระศิวะเรียกว่าไวศณฐ์และไกรลาส ตลอดจนสวรรค์อะไรอื่นๆ ซึ่งมีลักษณะที่แตกต่างกันไป แต่อันนี้เป็นเรื่องรายละเอียดที่ไม่ต้องถือเป็นสำคัญนัก

ในสาระสำคัญ จักรวาลวิทยาของพราหมณ์กับพุทธมีความ

แตกต่างกันหลายประการ เช่น อย่างเรื่องพระอินทร์

พระอินทร์ในฝ่ายของศาสนาพราหมณ์ เป็นเทพพวักนักรบ ต่อมาพระอินทร์นี้ ก็เสื่อมลงกลายเป็นเทพที่ได้ประพาศชั่วเสีย หาย แล้วต่อมาก็มีเทพผู้อื่นเป็นใหญ่ขึ้นแทน เป็นพระวิษณุ พระศิวะ ซึ่งเป็นผู้ยิ่งใหญ่ขึ้นมาภายหลัง แต่อย่างไรก็ตาม เทพเหล่านี้ก็เป็นพวกอมร เป็นพวกที่ไม่ตาย ใครได้ไปอยู่กับพระนารายณ์ พระอิศวร ก็ได้มีชีวิตนิรันดร

ที่นี้ ในทางพุทธศาสนา คติเรื่องนี้แตกต่างออกไป พระอินทร์กลายเป็นเทพที่เป็นผู้พิทักษ์ ปกป้องความดี คอยตามรักษาคนดี และพระอินทร์ก็เป็นตำแหน่ง ต้องเกิด ตาย มีอายุ ไม่ได้เที่ยงแท้ นิรันดร ใครทำดี ใครเป็นนักสังคัมสงเคราะห์ อย่างมขมาณพ ซึ่งเป็นนักบำเพ็ญประโยชน์ชักชวนพวกเพื่อนๆ จำนวน ๓๒ คนมาช่วยกันกวาดสถานที่ มาช่วยสร้างที่พักคนเดินทาง ทำกิจการสาธารณประโยชน์ แล้วก็ไปเกิดเป็นพระอินทร์ เมื่อหมดบุญแล้วก็ไปหมุนเวียนเวียนว้ายตายเกิดอีก ผู้อื่นที่ทำความดี ก็ไปเกิดเป็นพระอินทร์ต่อไป แล้วก็ไปทำหน้าที่นั้น เป็นตำแหน่ง ไม่เหมือนศาสนาพราหมณ์ ที่ว่าอยู่มาอย่างไรก็อยู่ไปอย่างนั้น ตลอดนิรันดร

ข้อสำคัญก็คือว่า ในทางพุทธศาสนาถือว่า สวรรค์ไม่ว่าชั้นไหน จนกระทั่งถึงพระพรหม ก็ล้วนไม่เที่ยง ไม่ได้อยู่นิรันดร จะต้องหมุนเวียนว้ายตายเกิดได้ตลอดไป เกิดสูงเป็นพระพรหม ต่อไปอาจจะตกลงมาเกิดเป็นมนุษย์ มนุษย์ทำความชั่วไปเกิดในนรก หรือไปเป็นเปรตอีกก็ได้ หมุนเวียนเปลี่ยนไปเรื่อย เป็นความเสมอภาคกันอย่างหนึ่ง

พระพุทธศาสนาสอนว่า การที่จะประสบความดีสูงสุดได้นั้น จะต้องหลุดพ้นจากภพภูมิเหล่านี้ทั้งหมด ฉะนั้นจึงสอนอีกชั้นหนึ่ง คือ พ้นจากภพภูมิของพวกสวรรค์ เทพ พรหม เหล่านี้ไปถึง **โลกุตระภูมิ**

พูดอีกอย่างหนึ่งว่า จุดสนใจของพุทธศาสนาไม่ใช่อยู่ที่เขาพระสุเมรุ หรือยอดเขาพระสุเมรุ แต่อยู่เหนือเลยยอดเขาพระสุเมรุขึ้นไป

ฉะนั้น คติเรื่องเขาพระสุเมรุเป็นที่ประทับของพวกเทพ พวกอินทร์ พวกพรหมอะไรต่างๆ ในคติพุทธศาสนาไม่ถือเป็นสิ้นสุด แต่พระพุทธศาสนาไม่จุดมุ่งหมายเพื่อที่จะแสดงให้เห็นว่า ภูมิเหล่านี้เป็นเพียงชั้นตอนต่างๆ ในสังสารวัฏ และจะต้องสิ้นสุดลง เราจะต้องหาทางให้พ้นไปจากสวรรค์ พ้นเหนือพระพรหม ตลอดจนภพภูมิที่เกิดทั้งปวงอีกทีหนึ่ง และนี่คือคติพุทธศาสนาที่ต่างออกไป ซึ่งคตินี้ก็แสดงออกมาในเรื่อง **ไตรภูมิพระร่วง** ด้วย

พูดอย่างรวบรัดว่า จุดหมายของศาสนาพราหมณ์ คือให้ไปเกิดมีชีวิตนิรันดรอยู่กับพระพรหมหรือเทพสูงสุด ที่สถิตบนยอดสุดของจักรวาล แต่จุดหมายของพุทธศาสนาต้องการข้ามพ้นจักรวาล ลอยเหนือเทพพรหมทั้งหมด

พูดอีกอย่างหนึ่งว่า จุดหมายสูงสุดของพราหมณ์ คือการขึ้นให้ถึงจุดสูงสุดของไตรภูมิ ส่วนจุดหมายสูงสุดของพุทธศาสนา คือการพ้นออกไปได้จากไตรภูมิ

จึงว่า การมองดูไตรภูมิ ไม่ควรจะมาหยุดอยู่แค่เรื่องนรกสวรรค์ และไม่พึงเข้าใจว่า ไตรภูมิให้คุณค่าสูงสุดแก่ทรัพย์สมบัติยศ สุข ไม่ว่าของจอมกษัตริย์ในชั้นมนุษย์ หรือของเทพสูงสุดในสรวงสวรรค์

สาระที่มุ่งไปให้พ้นไตรภูมิ

ว่าที่จริง ข้อความในบทพระนิพนธ์เรื่องไตรภูมินี้ ก็แสดงจุดมุ่งหมาย หรือความรู้สึกนี้ไว้ชัดเจนทีเดียว ขอให้ดูว่า ในเมื่อท่านบรรยายเรื่องความสุขของพระเจ้าจักรพรรดิ ก็ดี บรรยายความรุ่งเรืองของสวรรค์ ความยิ่งใหญ่ของพรหม ก็ดี แล้วในที่สุด ถึงตอนท้ายท่านจะบอกว่า แม้ว่าจะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ แม้ว่าจะเป็นที่เทพ อินทร์ พรหมต่างๆ ยิ่งใหญ่มีความสุขปานนั้น ก็ไม่เที่ยงแท้ ในที่สุดก็ต้องมลายสูญสิ้น จึงควรแสวงหาสิ่งที่ดียิ่งกว่านั้น คือพระนิพพาน สาระที่ว่านี้ เป็นคติที่มีสอดแทรกอยู่ตลอดใน *ไตรภูมิพระร่วง* เป็นที่น่าสังเกตมากทีเดียว

ทั้งนี้ จะขอยกตัวอย่าง เช่นเรื่องเกี่ยวกับพระเจ้าจักรพรรดิในหน้า ๗๒ ตอนต้น จะลองอ่านให้ฟังเป็นการสรุปเรื่องพระเจ้าจักรพรรดิราชา ท่านบรรยายความยิ่งใหญ่ ความสุขต่างๆ ของพระเจ้าจักรพรรดิ ที่เป็นสุดยอดในมนุษยภูมิ แล้วท้ายที่สุดท่านก็ลงท้ายบอกว่า

แม้ถึงว่าพระญาณหาจักรพรรดิราชองค์ผู้มีบุญแล้ว
 สิปรายได้ทั้งสี่แผ่นดินตั้งนี้ไซ้ ยังว่ารู้ถึงแก่ทิวคตแล้ว
 แลว่ายังมีตั้งอยู่หมั่นคงได้ ยังรู้หว่ายไปมาในสงสารนี้ไซ้
 ใจบมิพ้นจากความทุกข์ในสังสารวัฏนี้ เมื่อใดได้ถึงแก่น
 ฤพานแล้วไซ้ จึงพ้นจากทุกข์ทั้งหลายในสังสารวัฏนี้
 แล พรรณนาถึงพระญาณหาจักรพรรดิราชแล้วเท่านี้แล

นี่แสดงถึงจุดมุ่งหมายของท่านผู้ประพันธ์ จึงลงท้ายอย่างนี้ ไม่เฉพาะแต่เรื่องพระเจ้าจักรพรรดิ

ต่อไปเรื่องโชติกเศรษฐี หน้า ๘๙ โชติกเศรษฐีนั้นเป็นผู้มี
ทรัพย์สมบัติมาก มีสัตตพิธรัตนะ คือรัตนทั้ง ๗ ประการ มีความ
รุ่งเรืองเหลือประมาณ แล้วเป็นอย่างไร ในที่สุดก็บอกว่า

เมื่อนั้น จิงโชติกเศรษฐีโกนเกล้าเข้าบวชในศาสนาพระ
พุทฺธิเจ้า แล้วก็ถึงอรหัตตผลอำพนด้วยพระปฏิสัมภิตา-
ญาณ แลมีนามอันปรากฏ(ว่า)เจ้าโชติกเถรแล

นี่ก็เป็นคติที่บ่งชัดว่าอะไรที่จะให้เป็นจุดมุ่งหมาย เป็นเป้า
หมายสูงสุด ขอให้ดูต่อไปอีกในเรื่องเกี่ยวกับเทวดา

สรุปเรื่องเทวดา ในหน้า ๑๑๔ เมื่อพูดถึงเรื่องเทวดาในชั้น
กามาพจร ก่อนที่จะขึ้นรูปาวจร ท่านก็บอกว่า

อันว่าคณะเทพยดาทั้งหลาย แลมีสุขสมบัติปานดั่งนี้
ไฉ่ก็ดีแล แลว่ายังรู้สิ้นจากความสุขสมบัติไฉ่ ออย่าว่าแต่
มนุษย์เราท่านทั้งหลาย แลจะหมั่นคงแก่สมบัติแลอายุสม
อยู่ได้เลย เหตุตั้งนั้นแล จิงองค์พระพุทฺธิเจ้าก็ดี แลพระ
ปัตเตกโพธิเจ้าก็ดี พระอรหันตอาชีณาสพเจ้าทั้งหลายก็ดี
ท่านจิงมีใครปรารถนาแก่สุขสมบัติในสงสารนี้แล ท่านจิง
เสด็จไปสู่นิพพานสุขเพราะเพื่อตั้งนี้แล

นี่เป็นข้อสรุปในกามาพจรสวรรค์

ฟังสังเกตว่า ท่านพรรณนาความมั่งคั่งยิ่งใหญ่โอ้อ่าแสนสุข
สำราญของอัครมหาเศรษฐีและพระเจ้าจักรพรรดิ ตลอดจนแดน
สวรรค์ชั้นสูง ให้เลิศหรูโอฬารที่สุดอย่างยิ่งล้นพ้นประมาณ เสร็จ
แล้วจึงหักความรู้สึกอย่างแรง โดยจบลงด้วยความสิ้นสลายตาม
หลักอนิจจัง ถ้าว่าตามหลักก็คือ เพื่อให้เกิดสังเวคะ ที่อย่างน้อย

เตือนให้เกิดความไม่ประมาท ไม่ลุ่มหลงมัวเมา เร่งทำกรรมดี ถ้าเหนือกว่านั้น ก็จะได้สัจด์ข้ามพ้นขึ้นไปให้ถึงโลกุตระภูมิ

แนววิธีที่ว่านี้ อย่างในเรื่องโชติกเศรษฐี ท่านผู้ประพันธ์คงได้แบบอย่างจากพระไตรปิฎกนั่นเอง ดังเช่น ในมหาสุทสสนสูตร (ที่.ม.๑๐/๑๘๕-๖/๒๒๕-๘) ตลอดจนพุทธประวัติย่อ (โคตมพุทธวงศ์, พุ.พุทธ.๓๓/๒๖/๕๔๓)

ต่อไป สวรรค์ทั้งหมดยังมีสรุปอีกทีในหน้า ๑๒๔ ตอนที่จะขึ้นอวีนโศกรูป ในภคณที่ ๙ ย่อหน้าสุดท้ายก็บอกว่า

ฝูงสัตว์ทั้งหลายอันเกิดในไตรภพนี้ แม้นว่ามียศศักดิ์ สมบัติก็ดี คือตั้งว่าพระญามหาจักรพรรดิราชนั่นก็ดี ตั้งพระอินทร์เจ้าไตรตรึงษ์พิภพก็ดี ตั้งพระพรหมก็ดี ทั้งนับห่อนยืนอยู่หมั่นคงในยศศักดิ์สมบัติได้เลยสักคาบ เทียรย่อมรู้ฉิบหาย รู้ตายจาก รู้พลัดพรากจากสมบัตินั้นแล อันว่าพระอินทร์ก็ดี พระพรหมก็ดี ครั้นว่าถึงเมื่อสิ้นแก่อายุแล้ว ก็เทียรย่อมท่องเที่ยวเวียนไปมาในไตรภพนี้รับรู้แล้วเลยสักคาบ บางคาบเล่าไปเกิดในจตุรกายแล้วได้ทนทุกขเวทนามากนักหนาก็มี

คติที่สรุปเกี่ยวกับเรื่องความยิ่งใหญ่ของทิพยสมบัติต่างๆ เป็นอย่างนี้ทุกตอน จะอ่านข้อความที่แสดงให้เห็นจุดเน้นนี้อย่างชัดเจน ในตอนสรุปอวีนโศกรูป หน้า ๑๒๖ ก็จะมีพูดอีกในย่อหน้าที่ ๒ บอกว่า

อย่าว่าแต่สัตว์อันมีใจแลบมีรู้หายเลย จะเริ่มตั้งว่าแผ่นดินแลภูเขาล้ำน้ำแลถ้ำเถื่อนทั้งหลายอันมีแต่อวีน-

โภครูป แลหาจิตบมิตั้งนั้นก็ดีสิ ยังว่ารู้ฉิบหายแลบมิ
เที่ยงบมิแท้สักอันเลย

หน้า ๑๓๙ ก็จะต้องยิ่งขึ้นอีก ในย่อหน้าที่ ๓ บอกว่า

อันว่าแผ่นดินก็ดี แม่น้ำก็ดี ผุ่งไม้ไล่อันมีพรรณใหญ่
แลสูงงามตั้งกล่าวมานี้แล อันว่าหาจิตแลหาชีวิตบมิได้
ตั้งนี้ก็ดี เท่าที่ว่ามีแต่อวิโภครูป ๘ อัน ปรฐวี อาปะ เตชะ
วายะ วัณณะ คันธะ รสะ โอชา ก็ยังว่าถึงที่อันรู้ฉิบหาย
บ่หอนตั้งอยู่หมั่นคงตรงเที่ยงได้เลย อย่าว่าแก่ผุ่งสัตว์
อันมีจิตแลว่าจะตั้งอยู่หมั่นคงตรงเที่ยงได้เลย แลดูกร
สัพบุรุษทั้งหลาย เร่งพิจารณาเห็นซึ่งอนิจจังขารสุข
ภาพนี้แล ระลึกตริงเอาใจใส่เร่งกระทำบุญให้ทานรักษา
ศีลเมตตาทาวนา เอาอาตมไปสู่อมตยมหานครนิพพาน
นั้น อันปราศจากทุกข์ ปราศจากโศก ปราศจากโรคภัย
บมิใช่ บมิเจ็บ แลบมิรู้แก่ มิรู้แก่ บมิรู้ตาย บมิรู้ฉิบหาย
ความสบายรอดได้ จอดที่นิพพานอันสนุกนี้สุขสานต์ยืน
ยงหมั่นคงตรงเที่ยง แต่สถานนิพพานนี้ดีหลีทุกเมื่อแล

หน้า ๑๔๙ ออยากให้เห็นจุดเน้นนี้อีก จะพูดถึงนิพพานโดย
ตรงทีเดียว นิพพานกถา บรรยายถึงความสุข ดังนี้

อันว่านิพพานสมบัตินี้สนุกนี้สุขเขษมนักหนา หาที่
จะปานบมิได้เลย สมบัติอินทร์พรหมทั้งหลายก็ดี ถ้าจะ
เอามาเปรียบด้วยสมบัตินิพพานนั้น ประดุจเอาหิ้งห้อย
เปรียบพระจันทร์ ถ้ามีตั้งนั้นดูหน้าอันติดอยู่บนปลาย
ผม แลมาเปรียบด้วยน้ำมหาสมุทรอันลึกได้ ๘๔,๐๐๐
โยชน์ ผิพมิตั้งนั้น ดุจเอาดินธุลีนั้นมาเปรียบด้วยเขา

พระสุเมรุ จักรรัตนวรอันประเสริฐแห่งนิพพานนั้นบมิ
ถ้วนได้เลย สมบัติในนิพพานนั้นสุขพ้นประมาณ แลว่า
หาอันจะเปรียบบมิได้ บมิรู้เป็นอาพาธพยาธิสิ่งใด บมิรู้
เก่า บมิรู้แก่ บมิรู้ตาย บมิรู้ฉิบหาย บมิรู้พลัดพรากจาก
กันสักอัน สมบัติยิ่งมนุษย์โลกแลเทวโลกพรหมโลก

เป็นอันว่า ไตรภูมิฯ พรรณนาเรื่องดี-ร้าย ข้อดี-ด้อย ตั้งแต่ภูมิ
ต่ำสุด ถึงภูมิสูงสุด จนพ้นไปได้จากภูมิทั้งหมดในที่ที่สุด

แนวการบรรยายอย่างนี้ เทียบได้กับหลักอนุப்புพิกถาของ
พระพุทธเจ้า คือหลักการสอนอย่างหนึ่งที่พระองค์ตรัสสอนไปตาม
ลำดับความลุ่มลึก ซึ่งมี ๕ ขั้นตอน

เริ่มด้วย ทาน ชักชวนให้ทานเผื่อแผ่แบ่งปัน แล้วกล่าวถึงศีล
ให้ประพฤติดี บำเพ็ญศีล ถึงสักคะ ก็จะได้ผลที่น่าปรารถนา ได้เกิด
ในสวรรค์ มีความสุขอะไรต่างๆ ที่เป็นผลดี ข้อสี่ กามาที่นวะ เมื่อ
ได้ผลจากสวรรค์มีความสุขจากกามแล้ว ต่อจากนั้นก็บรรยายโทษ
ของกามบ้างว่า กามนั้นมีโทษอย่างไร ว่าไม่เที่ยงแท้ ไม่คงอยู่
ยั่งยืนอะไรทำนองนี้

เสร็จแล้วก็จะไปถึงข้อสุดท้าย เนกขัมมานิสังสะ กล่าวถึง
อานิสงส์ของการปลีกหนีออกจากกามที่ไม่เที่ยงแท้ถาวร ที่เป็น
อนิจจัง ทุกขัง อนัตตานั้น เสร็จแล้วก็ตรัสอริยสัจ ๔

แนวของ ไตรภูมิพระร่วง นี้ มองในแง่หนึ่งก็จะเป็นอย่างนั้น คือ
เป็นแนวของอนุப்புพิกถา ซึ่งเป็นวิธีสอนของพระพุทธศาสนาอย่าง
หนึ่ง

ฉะนั้น เมื่อมองตามนี้แล้ว เห็นว่าท่านผู้ประพันธ์มีเป้าหมายใน

ใจที่ชัดเจนตามคติของพระพุทธศาสนา และอิทธิพลในเรื่องนี้ก็มีมาในสังคมไทย อย่างคนในสมัยโบราณเขาถวายนาน เขาไม่ได้หวังแค่สวรรค์เท่านั้น คำถวายนานเก่าๆ เขาจะลงท้ายว่า นิพพานปัจจุโย โหตุ ขอให้เป็นปัจจัยแก่พระนิพพาน ที่นี้เราลืมกันไป กลายเป็นว่าคนสมัยนี้ก็กลับแคบลงกว่าสมัยก่อน

เดี๋ยวนี้เราจะพูดกันแค่สวรรค์ แต่คนสมัยก่อนพูดไปถึงนิพพานด้วย และอันนี้ขอตั้งไว้เป็นข้อสังเกต

อย่างไรก็ตาม มีข้อสังเกตเชิงลบอย่างหนึ่งว่า ไตรภูมิพระร่วงพรรณนาสุขแห่งนิพพาน คล้ายกับว่าจะต่างกับโลกีย์สุขโดยขีดระดับ มิใช่ต่างโดยประเภท ซึ่งตามหลักแท้ควรพรรณนาแสดงความแตกต่างโดยประเภท

อนึ่ง ท่านพูดถึงแต่ในด้านความสุขอันเป็นผลดีที่ตัวผู้ลู่ผู้ถึงได้รับ ไม่บอกให้รู้ด้วยว่า ผู้ถึงนิพพานมีสุขสูงสุดไรทุกข์แล้ว จึงมีทั้งความรู้เข้าใจและความสามารถที่จะอุทิศชีวิตทั้งหมดให้แก่การที่จะช่วยให้มวลเพื่อนมนุษย์และปวงสัตว์โลกมีความสุขอย่างไร

เทียบกับไตรภูมิโลกวินิจฉัย

ข้อพิจารณาอีกอย่างหนึ่ง คือ เมื่อลองเทียบไตรภูมิพระร่วงกับไตรภูมิโลกวินิจฉัย จะเห็นว่า แนวการพรรณานี้ไม่เหมือนกัน สำหรับเรื่องปลีกย่อยก็กลับกันอยู่แล้ว เช่น ไตรภูมิโลกวินิจฉัยท่านเริ่มด้วยโลกแห่งวัตถุ หรือจำพวกธรรมชาติแวดล้อมก่อน คือบรรยายเรื่องจักรวาล การเกิด การดับสลาย วิวัฒนาการของโลก แล้วจึงไปพูดถึงเรื่องภูมิต่างๆ ที่เป็นเรื่องสัตว์โลกที่มีชีวิตจิตใจที่ละ

ชั้น เริ่มตั้งแต่นรกขึ้นมา ตั้งแต่นั้นก็คล้ายๆ กับไตรภูมิพระร่วง ในที่สุดก็ลงท้ายด้วยวิสุทธิกถา วิสุทธิกถาก็ตรงกับนิพพานกถานั้นเอง

แต่มีข้อสังเกตสำคัญ คือ ในไตรภูมิโลกวิจิตรไม่ได้เน้นเรื่องการข้ามพ้นภูมิทั้งหลายขึ้นไปให้ถึงวิสุทธินี้ รู้สึกเหมือนกับว่าหนังสือไตรภูมิโลกวิจิตร ท่านไม่ได้ทำด้วยความคิดริเริ่มของท่านเอง ไม่มีแนวในใจของท่าน ซึ่งก็เป็นความจริงว่า ท่านได้รับพระบรมราชาโองการให้ไปรวบรวม ดังนั้น เมื่อนิพนธ์คัมภีร์ไตรภูมิขึ้นมา ท่านก็ทำแบบนักวิชาการแท้ๆ คือไปรวบรวมตามหลักวิชาว่าเรื่องจักรวาลเป็นอย่างไร มีคัมภีร์อะไรอธิบายไว้ ก็รวบรวมเอามาตามนั้น เรื่องนรก เรื่องสวรรค์ เรื่องพรหมโลก หลักการปฏิบัติ ไปนิพพานเป็นอย่างไร ก็รวบรวมมาตามที่คัมภีร์บอกไว้ และว่าไปตามนั้น เป็นแบบเนื้อหาวิชาล้วนๆ

แต่ในไตรภูมิพระร่วง ท่านเขียนอย่างมีแนวในใจของท่าน มีความคิดริเริ่ม มีเป้าหมายชัดเจน ฉะนั้นจะมีการสรุปอย่างทีกล่าวแล้วในแต่ละตอน ย้ำเน้นจุดที่เป็นเป้าหมายว่า สิ่งที่เกิดขึ้นมามันไม่เที่ยงแท้ แม้จะได้ทรัพย์สมบัติถึงปานนี้ ก็อยู่ไม่ได้ถาวร จึงไม่ควรติดเพลินอยู่เพียงนั้น ควรมุ่งหมายโลกุตระสุขที่พ้นเลยภพภูมิออกไป

คดีอย่างนี้ไม่มีในไตรภูมิโลกวิจิตร นี่เป็นข้อสังเกตที่น่าพิจารณาข้อหนึ่ง (เป็นไปได้อีกไหมว่า เวลานั้นแนวคิดเป้าหมายนี้ได้จางลงแล้ว)

ดังได้กล่าวข้างต้นแล้วว่า เรื่องไตรภูมินี้ อาตมายังไม่ได้เอาใจใส่ แม้จะเห็นว่าเป็นเรื่องสำคัญ แต่ก็ยังเห็นว่าไม่จำเป็น อย่าง

น้อยก็สำหรับงานที่ตัวเองกำลังทำอยู่ในช่วงเวลานี้

ดังนั้น จึงขอทำความเข้าใจอีกทีหนึ่งว่า ไตรภูมิโลกวิจิตรนั้น ยังไม่ได้ตรวจดูเนื้อหาโดยละเอียด

แต่เท่าที่เปิดผ่านๆ ดูคร่าวๆ เห็นว่า ไตรภูมิโลกวิจิตร น่าจะเป็นเพียงผลงานของนักวิชาการ ที่ไปรวบรวมเอาคำบรรยายและคำพรรณนาต่างๆ ที่มีอยู่แล้วในคัมภีร์ทั้งหลาย ซึ่งก็เป็นคัมภีร์ที่มีอยู่แล้วก่อนไตรภูมิพระร่วง คือมีอยู่ก่อนสมัยพญาลิไท หรือว่าในยุคสมัยพญาลิไทก็มีอยู่แล้วนั้นแหละ คัดเอามาเฉพาะตอนที่เกี่ยวกับไตรภูมิ เอามาจัดประมวลไว้ และเป็นการปฏิบัติตามพระบรมราชโองการ ไม่มีแนวความคิดหรือเป้าหมายของผู้เรียบเรียงเองโดยเฉพาะ นอกจากความคิดในการเลือกสรรเนื้อหา และการจัดประมวลเรียงลำดับ ความคิดสำคัญก็คือ ประมวลให้ดีที่สุด ให้สมบูรณ์ที่สุดตามพระบรมราชโองการ ไม่แสดงความคิดเห็นของตนเอง หรือความเชื่อถือของคนในยุคของตนเองลงไว้ เป็นอันปฏิบัติหน้าที่ของตนอย่างดีที่สุด เสร็จแล้วก็จบเรื่องกัน (เข้าใจว่าไม่มีชื่อเขียนของท่านเอง แม้แต่คำสรุปในที่ต่างๆ)

เนื้อหาที่เหมือนกับไตรภูมิภค ของพญาลิไทนั่นเอง แต่พิสดารกว่า เพราะนำเอารายละเอียดของเรื่องปลีกย่อยๆ ลงไปมารวมไว้ด้วย

แต่เพราะเนื้อหาเป็นเพียงเรื่องที่คัดลอกและแปลออกมาชื่อๆ จากคัมภีร์เก่าๆ โดยตรง และไม่มีเป้าหมายพิเศษของผู้เรียบเรียง จึงไม่เป็นวรรณคดีที่สะท้อนภาพความคิดความเชื่อถือเฉพาะของยุคต้นรัตนโกสินทร์ ชนิดจำเพาะโดยตรงอย่างที่เคลือบไหว

เปลี่ยนแปลงมาตามกาลเวลาและปัจจัยแวดล้อมทางประวัติศาสตร์ (จะสะท้อนได้อย่างไร ในเมื่อเนื้อหาทั้งหมดนั้นแปลจากคัมภีร์ที่เก่ากว่าไตรภูมิพระร่วง) หรือถ้าจะถือว่าสะท้อน ก็เป็นการสะท้อนความคิดความเชื่อที่เกี่ยวกับไตรภูมิที่อยู่ในสภาพหยุดนิ่ง (และแนบสนิทแน่นแฟ้น) มาเป็นเวลานาน โดยที่ตัวความคิดเองหยุดนิ่ง แต่มีการลงลึกในการหาข้อมูลรายละเอียดมากขึ้น พร้อมกับที่เจตนารมณ์ซึ่งพ่วงมากับความคิดแต่เดิมได้เลื่อนรางลงไป

ที่ว่ามานี้ อาจถือว่าเป็นข้อเสนอให้ไปค้นคว้ากันดู ท่านผู้ใดสนใจก็ลองไปศึกษารายละเอียดของ*ไตรภูมิโลกวิจิตร* ว่าเป็นเพียงการคัดเลือกรวมแปลเอามาจากคัมภีร์เก่าๆ เท่านั้น ไม่มีเนื้อหาของผู้แปลเลยแม้แต่การตีความ ใช้นหรือไม่ ส่วนอาตมภาพนี้ ถ้ามีเวลาเหลือเพื่อหรือมีเรื่องเกี่ยวข้องต้องทำ ก็อาจจะไปศึกษาดูอีกทีให้ละเอียดสักหน่อย

ความซื่อตรงต่อข้อมูลเดิมในแหล่งคัมภีร์

ทีนี้ ในแง่เนื้อหาต่างๆ ไป รู้สึกว่าท่านผู้ประพันธ์*ไตรภูมิพระร่วง* มีความซื่อสัตย์ต่อคัมภีร์มากทีเดียว ท่านไปรวบรวมเนื้อหาจากคัมภีร์มา คัมภีร์ว่าอย่างไร ท่านก็ว่าไปตามนั้น เรียกว่า*ไม่ได้บิด* และ*ก็ไม่บิด* คือไม่ได้บิดเบือนด้วย แล้วก็*ไม่ปิดบัง* คำสอนเดิม คัมภีร์นั้นๆ แสดงหลักพุทธศาสนาอย่างไร ท่านก็ว่าไปโดยซื่อ โดยมากเป็นอย่างนั้น (เพียงแต่ว่าคัมภีร์ที่ท่านใช้รวบรวมซึ่งอ้างไว้เกินกว่า ๓๐ คัมภีร์นั้น เป็นชั้นอรรถกถาฎีกาแทบทั้งหมด ซึ่งอันนี้ก็ เป็นข้อสังเกตสำคัญอย่างหนึ่ง)

แต่ก็มีส่วนที่ว่าท่านเดิมขึ้นมาคล้ายๆ ว่าจะให้ได้ในทางศีลธรรมตรงตามยุคสมัย เช่น ตอนที่พูดถึงเหตุที่จะไปเกิดเป็นเปรต ได้ทำบาปอะไร ก็อาจจะเอาสภาพชีวิตและลักษณะการทำชั่วของคนสมัยของท่านไปพูด ให้เห็นว่า คนที่ทำชั่วย่างนั้นๆ จะประสบผลร้ายไปเกิดเป็นเปรต ไปเกิดในนรกอย่างไร โดยจับเอาสภาพปัจจุบันของเวลานั้นไปใส่ด้วย ซึ่งพระธรรมกถึกทั้งหลายก็ทำกันอย่างนั้นในเวลาเทศน์ เพื่อจะให้เห็นภาพชัดเจนขึ้น เห็นจริงเห็นจังขึ้น

ตอนที่แสดงถึงความซื่อสัตย์ของท่าน ก็อย่างเรื่องโชติกเศรษฐี

โชติกเศรษฐีเป็นเศรษฐี ไม่ใช่พระมหากษัตริย์ แต่ก็มีบุญมาก จนกระทั่งพระเจ้าแผ่นดินของเมืองนั่นเอง คือพระเจ้าพิมพิสารต้องแพ้ หมายความว่า มีทรัพย์สมบัติมีบุญไม่เท่า เรื่องนี้ท่านบรรยายจนกระทั่งว่า พระเจ้าพิมพิสารกลายเป็นตัวตลก พระเจ้าอชาตศัตรู ซึ่งเป็นโอรสของพระเจ้าพิมพิสาร ก็มีความอิจฉาริษยาในบุญในทรัพย์สมบัติของโชติกเศรษฐี ถึงกับคิดจะไปปล้น ไปแย่งชิง และก็ไม่สำเร็จ กลายเป็นตัวตลกไปอีก

นี่ก็เป็นแง่มองอันหนึ่งว่า ท่านมีความซื่อสัตย์ในการแสดงคำสอน แม้ว่าเป็นอุปราชา จะเป็นพระเจ้าแผ่นดิน ท่านก็ไม่ได้นึกว่าการเขียนอย่างนี้เป็นการทำเหมือนกับว่าลบลูกศรฤทธิ์ของราชาลางไป อยากให้ดูหน้า ๘๔ หรือ ๘๘ ที่บรรยายเรื่องโชติกเศรษฐี ซึ่งแสดงให้เห็นว่าบุญของโชติกเศรษฐี มากมายเหลือล้นกว่าพระเจ้าพิมพิสารที่เป็นพระเจ้าแผ่นดินครองแคว้นมคธ เจ้าเมืองราชคฤห์นั้น

เมื่อนั้น พระญาพิมพิสารราชผู้เสวยราชสมบัติในเมืองราชคฤห์นครนั้น และมีพระทัยใคร่เห็นสมบัติแห่งโชติกเศรษฐีนั้น พระองค์จึงเสด็จมาด้วยบริวารทั้งหลาย ถึงปากประตูกำแพงแก้วชั้นนอกนั้นก่อน แลข้าหญิงเศรษฐีนั้นแต่งกวาดแผ้วหยากเยื่อเสียนั้น และมีรูปโฉมเป็นอันงามนัก แลทาสผู้นั้นก็ยื่นมือไป เพื่อว่าจะให้พระญานั้นหวังขึ้นที่ปากประตูนั้น แลพระญานั้นมีทันห้วงมีทันขึ้นเลย เพราะว่าพระญานั้นเห็นทาสผู้้นงาม แลพระองค์ใส่ใจว่าเมียของโชติกเศรษฐี และพระญานั้นจะบมิได้ต้องถือมือแห่งทาสผู้้น เพราะพระองค์เห็นงามแลขามใจ แลอายุ บมียุดมือถือแขนทาสผู้้น แต่หมู่ผู้หญิงทั้งหลายอันอยู่กวาดแผ้ว แลเอาหยากเยื่อเสียที่ปากประตูชั้นนอกนั้น พระญาเห็นเขานั้นงามทุกคน พระญาย่อมใส่ใจว่าเมียโชติกเศรษฐีสั้นทั้งนั้น พระญาบมิจจับมือถือแขนเขานั้นแต่สักคนเลย เมื่อนั้นโชติกเศรษฐีนั้นก็มาต้อนรับพระญาพิมพิสารราชบพิตรนั้น ถึงปากประตูชั้นนอกปราสาท แลเชิญพระญาไปก่อน เศรษฐีจึงค่อยเดินตามหลังมา ครั้นว่าพระญาแลยกเท้าย่างเข้าไปในปราสาทนั้น เห็นแก้วมณีรัตนอันเป็นพื้นปราสาทนั้นแสงใสรุ่งเรืองตระหลอดลงไปเบื้องต่ำนั้น ชุ่มดุจอันลึกได้ ๗ ชั่วบุรุษ พระญา ๖ จึงคำนึงในพระทัยว่าเศรษฐีนี้ชุดหลุมไว้ แลหวังจะให้กุนีตกลงบมียอ่า แลพระญาจึงหยุดอยู่ถ้าเศรษฐี เศรษฐีแลเห็นพระญาหยุดอยู่ตั้งนั้นเศรษฐีจึงทูลแต่พระญาว่า ข้าแต่พระองค์เจ้าข้า อันนี้มิใช่หลุมคือแก้วมณีรัตนใส เศรษฐีจึงไปก่อนพระญา แล้วว่าดังนี้

นี่ก็กลายเป็นว่าพระเจ้าพิมพิสารกลายเป็นตัวตลกไปแล้ว ส่วนพระเจ้าอชาตศัตรูก็จะมาคิดชิงเอาสมบัติ ไปรดดูหน้า ๘๘

พระญาอชาตศัตรูจึงเอาริพลไปสะพัดบ้านโชติกมหา เศรษฐี วันนั้นพอเป็นวันป้อนนรสี มหาเศรษฐีกินเข้าแล้ว แลไปจำศีล ๘ อันอยู่ แลฟังธรรมเทศนาแต่สำนักนี้พระ พุทธิเจ้าในพระเวฬุวัน พระญาอชาตศตรุมิรู้ (ว่า) เศรษฐี ไปฟังธรรม พระญาใส่ใจว่า เศรษฐีไปอยู่ในปราสาท

เมื่อไปถึงก็

เมื่อนั้นจึงยักษ์ผู้หนึ่งชื่อยมโกลียักษ์แล อยู่เฝ้าประตู กำแพงแก้วชั้นนอกด้วยบริวารพันหนึ่ง ยักษ์นั้นแล เห็น พระญาอชาตศตรูไปตั้งนั้น ยักษ์ผู้นั้น จึงร้องถามว่า เหวย พระญาอชาตศตรูท่านจะมาเยยะใด ยมโกลียักษ์ แลบริวารทั้งพันนั้น เขาก็ถือกระบองเหล็กแล้วเขาสำแดงตั้งจะตี แล้วเขาก็ร้องตระหวาด เขาก็ใส่พระญา อชาตศตรูแลบริวารทั้งหลายกระจัดกระจายแล่นหนี พลัดพรายกันไปสิ้น พระญาอชาตศตรูตระหนกตกใจ นักหนา จึงแล่นหนีเข้าไปสู่อารามพระพุทธิเจ้าด้วยตัววน นักหนา

นี่ก็พระเจ้าแผ่นดินแพ้บุญของเศรษฐี เป็นการแสดงความซื่อสัตย์ของท่านอย่างหนึ่ง คือว่า ที่จริงนั้น พระองค์จะเป็นพระเจ้าแผ่นดิน ก็น่าที่จะพยายามยกย่องเกียรติของพระเจ้าแผ่นดินให้มากที่สุด นี่กลับไปเอาเรื่องในคัมภีร์ที่เป็นการมาชมบุญบารมีของพระเจ้าแผ่นดินลงไป

แม้แต่ในเรื่องของพระเจ้าอโศกที่ยกขึ้นมาเป็นเรื่องใหญ่เรื่องหนึ่ง ซึ่งบรรยายยาวถึง ๑๑ หน้า ส่วนมากก็เป็นการชมบุญของพระนางอสังกัสมิตตา ไม่ใช่บรรยายเรื่องพระเจ้าอโศกโดยตรง คือไปชมบุญของพระนางอสังกัสมิตตาวายถึงประมาณ ๘ หน้า ให้เห็นว่าพระนางอสังกัสมิตตามีบุญของท่านเอง ท่านได้บุญของท่านมา มิใช่มาอาศัยบุญของพระเจ้าอโศก และยังมีคำสอนของพระนางอสังกัสมิตตาตอนท้ายอีกด้วย นี่แสดงถึงความซื่อสัตย์อันหนึ่งในการแสดงคำสอน ที่กล่าวมานี้เป็นข้อสังเกตบางประการ

ศีลธรรมในไตรภูมิพระร่วง

ยกจักรพรรดิ ไม่เอ่ยจักรวรรดิวัตร แต่ไปเน้นทศพิธราชธรรม

ที่นี่ ในด้านหลักธรรมที่เกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ ท่านได้กล่าวถึงทศพิธราชธรรม ซึ่งเป็นหลักธรรมที่รู้จักกันดีในประเทศไทย คือเราคุ้นกับศีลธรรมสำหรับพระมหากษัตริย์ผู้ปกครองแผ่นดิน ว่าจะต้องตั้งอยู่ในทศพิธราชธรรม แต่ที่ตั้งเป็นข้อสังเกตก็คือว่า เมื่อกล่าวถึงพระเจ้าจักรพรรดินั้น ท่านพูดถึงพระเจ้าจักรพรรดิว่าทรงทศพิธราชธรรม (โปรดดูหน้า ๗๐ ย่อหน้าสุดท้าย)

พระญาจักรพรรดิราชนั้น ๖ เป็นเจ้าเป็นนายแก่คน
 ทั้งหลายอันมีในแผ่นดินใหญ่ ๔ แผ่นดิน และแผ่นดิน
 น้อยทั้งหลาย ๒ พันอันมีในขอบจักรวาฬนี้แล แลท่าน
 นั้นย่อมอยู่ในทศพิธราชธรรมทุกเมื่อแล

ที่ตั้งเป็นข้อสังเกตก็เพราะว่า หลักทศพิธราชธรรมนั้น ที่จริงในคัมภีร์แต่เดิม ท่านไม่ได้พูดถึงว่าเป็นธรรมะของพระเจ้าจักรพรรดิ พระเจ้าจักรพรรดิท่านมีจักรวรรดิวัตร

กล่าวคือ ในจกัถวัตติสูตร ที่ว่าด้วยเรื่องพระเจ้าจักรพรรดิโดยตรง เมื่อพูดถึงพระเจ้าจักรพรรดิแล้ว ก็พูดถึงจักรวรรดิวัตร (วัตรหรือหลักความประพฤติหรือหน้าที่ของพระเจ้าจักรพรรดิ) ที่อรธกถามาแยกย่อยออกเป็น ๑๒ ประการ ดังที่เราเรียกว่า จกัถวรรดิวัตร ๑๒ แต่ในไตรภูมิไม่ได้พูดถึงจักรวรรดิวัตรเลย ทั้งๆ ที่พูดถึงพระเจ้าจักรพรรดิ แต่ไปพูดถึงทศพิธราชธรรม

ทศพิธราชธรรมมาในชาดกเล่มที่ ๒๘ แต่ในไตรภูมิพระร่วงนี้เอามาปนอยู่ในเรื่องพระเจ้าจักรพรรดิ

ก็เป็นข้อสังเกตว่า คติเรื่องทศพิธราชธรรมคงจะเป็นที่รู้แพร่หลายกันในสมัยนั้นมาก เวลาเขียนบรรยายเรื่องพระเจ้าจักรพรรดิพระองค์ท่านทรงข้ามตอนว่าด้วยเรื่องจักรวรรดิวัตรไปอย่างไรก็ไม่ทราบ จกัถวรรดิวัตรก็เลยไม่ปรากฏ

แม้แต่เมื่อพระเจ้าจักรพรรดิส่งสอนพวกเจ้าต่างๆ ในดินแดนที่พระองค์ไปพิชิตได้ ก็คงทรงสอนให้พวกกษัตริย์เหล่านั้นตั้งอยู่ในทศพิธราชธรรม นี่ก็เป็นข้อสังเกต (ขอให้อ่านในหน้า ๖๐)

ตอนที่พระเจ้าจักรพรรดิไปปราบทั่วทั้ง ๔ ทวีป พระองค์ไม่ได้ใช้อาวุธ ไม่ได้ใช้กำลังในการปราบ พวกกษัตริย์ใน ๔ ทวีปเหล่านั้นก็มาเคารพนบถเป็นอันดี แล้วก็มีคำตอบอนท่ายว่า

เมื่อครั้งนั้นพระมหาจักรพรรดิราชเทศนาธรรมอันชื่อว่าชัชวาทสาสน์ ส่งสอนท้าวพระญาทั้งหลายอันมีฝ่าย

ตะวันออก ในแผ่นดินอันชื่อบุพพิเทหะนั้นแล้วจึง ฐ จึง
เลี้ยงลา

และในหน้า ๕๖

อันหนึ่งเล่า ท่านปมิตถอดถ้อยร้อยความการงานท้าว
พระญาทั้งหลาย ให้เขาพลัดที่นาคลาที่อยู่ ให้เขาน้อย
เหนื่อน้อยใจ ดังนั้นก็หามิได้เลย พระองค์เจ้าใส่เทียรยอม
อนุเคราะห์เขาขึ้นเนื้อขึ้นใจเขา ให้เขาได้สุขเกษมเปรม
ปรีดียินดีมิให้เป็นอันตรายแก่เขาเลย สมเด็จพระ
จักรพรรดิราชนั้น ฐ รัฐบุรุษธรรม ฐ รัฐสั่งสอนคนทั้งหลาย
ให้รู้ในธรรมเพียงตั้งพระพุทธานุเจ้าเกิดมาแลสั่งสอนโลก
ทั้งหลายให้อยู่ในธรรมใส่ ครั้งนั้นพระญามหาจักรพรรดิ
ราชนั้น ฐ ก็สั่งสอนท้าวพระญาทั้งหลายให้อยู่ในธรรม ฐ
จึงกล่าวตั้งนี้ว่า ท้าวพระญาทั้งหลายจงตั้งอยู่ในทศพิช-
ราชธรรมทั้งหลาย ๑๐ ประการอย่าให้ขาด จงรักลูกเจ้า
เหง้าขุนทมนทนายไพร่ฟ้า ข้าไททั้งหลาย อย่าได้เลือก
ที่รัก อย่าได้มักที่ชัง และรักเขาจงเสมอกันแล

อันนี้เป็นคติเกี่ยวกับทศพิชราชธรรม เป็นหลักของการปกครอง
ธรรมสำหรับนักปกครองยังมีกล่าวไว้ในไตรภูมิพระร่วงอีกมากกว่านี้
เช่นว่าด้วยความยุติธรรมและการเกื้อกูลประชาราษฎร์ เป็นต้น ซึ่ง
แสดงไว้มากในตอนที่ด้วยเทศนาธรรมของพระเจ้าจักรพรรดิราช
ที่สั่งสอนท้าวพระญาทั้งหลาย ซึ่งเรียกว่า “ชัยวาทสาสน์” นั้น ขอ
ยกมาดูกันเป็นตัวอย่าง ดังนี้

คนทั้งหลายนี้ยากที่จะเกิดมาเป็นคน ครั้นว่าเกิดมา
ได้เป็นท้าวเป็นพระญาดั่งชาวเจ้าทั้งหลายนี้ ย่อมมีบุญ

สมภารมากแล้ว จึงชาวเจ้าทั้งหลายรับรู้บุญรู้ธรรม รู้กลัวรู้
อายแก่บาปนั้น จึงนึกเกิดจะบังคับด้วยความสิ่งอันใดก็
ดี ด้วยใจอันชื้ออันชอบด้วยทางธรรม อย่างได้พันวัน
พันคืน...

...สรรพสัตว์ทั้งหลายอันมีชีวิตจิตวิญญาณ รู้ไหวรู้ตึง
ประดาว่ามดตัวหนึ่งก็ดี ปลวกตัวหนึ่งก็ดี มิควรฆ่าให้
ตายเลย มาตราว่าคนผู้ใดกระทำร้ายด้วยประการใดๆ
ก็ดี บ่มิควรฆ่าให้ตายเลย ควรสั่งสอนโดยธรรมแล
เพราะว่าปลงชีวิตสัตว์อันรู้ตึงนั้นเป็นบาปร้ายหนักหนา

(ข้อความนี้แสดงว่า พระเจ้าลิไทไม่ทรงสนับสนุนการลงโทษ
ประหารชีวิต)

อันหนึ่งคือว่าทรัพย์สิ่งสินท่าน อันเจ้าของเขามีได้ให้
แก่ตน ชาวเจ้าอย่าควรเอาอันหนึ่ง ตนมิได้เอา แลใช้ให้
ผู้อื่นเอาก็ดี มิควรใช้ให้ผู้อื่นเอาเลย...

อันหนึ่ง อันว่าเหล่านั้นแล สุชาวเจ้าทั้งหลายอย่าพึง
คบหากันกินเลย ถ้าแล้วผู้ใดคบหากันกินเหล้าใส่ บาป
นั้นจะให้ตกนรก...เมื่อพ้นจากนรกขึ้นมาได้ เป็นผีเสื้อ
๕๐๐ ชาติ แลเป็นสุนัขบ้า ๕๐๐ ชาติ แม้เกิดเป็นคนใส่
ก็เป็นบ้า...

(ที่สอนให้กลัวนรกนั้น มิใช่ว่าเฉพาะแก่ไพร่ฟ้าข้าไทเท่านั้น
แต่มุ่งสอนผู้ปกครองเป็นสำคัญทีเดียว)

“เทพยดาทั้งหลาย เขาเกลียดเขาซึ่งพระญาอาชรรมนั้นนัก”

...ประการหนึ่ง ด้วยไฟรฟ้าข้าไทราษฎรทั้งหลายทำไร้ไถนากินในแผ่นดินเรานี้ เมื่อใด เข้านั้นเป็นรวงใส่ให้ ผู้ดีเข็ญใจชื่อนั้น ไปดูบั้นค่าโดยอุตมเทียบนั้นแล กระทำเข้าเปลือกนั้นเป็น ๑๐ ส่วน แลเอาเป็นหลวงนั้น แต่ส่วนหนึ่ง แล ๙ ส่วนนั้นให้แก่เขาแล ผิแลเห็นว่าเขามีได้เข้านั้นใส่ มิควรเอาแก่เขาเลย

อันหนึ่ง ควรให้เข้าสักส่วนแก่ไฟรแลทแก่ลัวทหารทั้งหลาย เตือนแลหคคาบจึงพอเขากิน อย่าให้เขาอด เขาอยาก ผิว่าจะใช้เขากระทำการอันใด ๆ ใส่ ให้ใช้เขา แต่พอบังควร แลอย่าใช้เขานักหนาให้ล้าเหลือใจ ผิผู้ใด ถ้าแก่ใส่ ผู้นั้นบมิควรใช้เขาเลย ปล่อยเขาไปตามใจเขาแล

อันหนึ่ง ด้วยเอาสินส่วยแก่ราษฎรทั้งหลายใส่ ให้เอาโดยโบราณท้าวพระญาทั้งหลายแต่ก่อน อันนั้นแลผู้ถ้าผู้แก่ทั้งหลายสรรเสริญว่าชอบธรรมนั้น บมิควรเอาเยี่ยงเอาเหลือไปเลย ผิว่าเราเอาของเขาให้ยิ่งให้เหลือไปใส่ แลท้าวพระญาผู้ใดแลจะมาเสวยราชย์ภายหน้าเรา นั้นจักได้เอาเป็นอย่างแลธรรมเนียมสืบ ๆ กันไป แลจะได้บาปแก่เรานี้หนักหนา เพราะว่าเราทำความอันมิชอบธรรมผู้นี้ไว้กับแผ่นดินแล

อันหนึ่ง ไฟรฟ้าข้าไททั้งหลายอันอยู่แ่วนแคว้นแดนดินเมืองเรา ผิแลว่าเขาจะไปค้าขายกันก็ดี แลว่าเขาหาทุนบมิได้ แลเขามาหา ขอเราผู้เป็นเจ้านายแลขอกู้เงิน

ทองไปเป็นทุนค้าขายกิน ดังนั้น เราผู้เป็นท้าวพระญาติ
ควรปลงเงินทองในท้องพระคลังนั้นให้แก่เขา แล้วเขา
เอาไปมากน้อยเท่าใดก็ดี ให้ตราเป็นบาญชีไว้แต่ต้นๆ
ปีไว้ เราผู้เป็นไทบมิควรเอาเป็นดอกเป็นปลายแก่เขา
เลย ควรให้เรียกเอาแต่เท่าทุนเท่านั้นแลคั้น แลภาษีแล
ดอกนั้น อย่าได้เอาของเขาเลย

...แม้จะบังคับถ้อยความแก่ไพร่ฟ้าข้าไททั้งหลาย
ใส่ง่ายว่าโพนๆ ฟี้ๆ ต่าตีกัน บังคับถ้อยความให้ถูก
ถ้วนโดยธรรม พิจารณารูปความนั้นแต่ต้นจนปลายให้
ตลอดรอดแล้ว จึงบังคับด้วยใจอันซื่ออันตรงนั้นแล

อันหนึ่ง ให้เลี้ยงดูรักษาสมณพราหมณ์แลนักปราชญ์
ราชบัณฑิตผู้รู้ธรรม สมณพราหมณ์ แลนักปราชญ์ราช
บัณฑิตผู้รู้ธรรมมานั้นให้หนึ่งอยู่ที่สูงแล้ว แล้วจึงถามถึง
ธรรมอันประเสริฐ นั้นแล

...ท้าวพระญาติกระทำผิดบมิชอบธรรมนั้น แลเทพย
ดาทั้งหลาย เขาเกลียดเขาชังพระญาติธรรมนั้นนัก เขา
บมิใคร่แลดูหน้าคนนั้น แม้ว่าเขาแลดูก็ดี บ่ท่อนแลดู
ซึ่งหน้า ย่อมแลดูแต่หางตาเข้าใส่...

กรรมอันทุกคน ไม่ว่าชนชั้นใด ทำแล้วได้รับผลเสมอกัน

ศีลธรรมหรือหลักความประพฤติสำหรับราษฎรหรือไพร่ฟ้า
ข้าไท ท่านไม่ได้สอนไว้เฉพาะเป็นส่วนหนึ่งต่างหาก แต่สอนรวม
อยู่ในเรื่องเกี่ยวกับกรรมที่คนทุกคน ไม่ว่าชั้นใด เมื่อทำแล้วก็จะ
ต้องได้รับผลเสมอเหมือนกัน คำสอนอย่างนี้กระจายอยู่ในที่ต่างๆ

ในรูปของกรรมที่จะทำให้ไปเกิดในภूमินั้นๆ เช่น ในตอนว่าด้วยนรกใหญ่ กล่าวถึงกรรมชั่วที่เป็นเหตุให้ไปเกิดในภूमินั้นว่า (หน้า ๑๒)

คนผู้ใดเกิดมาแลบรู้อักบาปจักบุญ แลบมีรู้อักคุณ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ แลบมิได้ให้ทาน ตระหนี่ ทร์พย์ แลเมื่อท่านจะอวยทานใส่มักห้ามปรามท่าน อันหนึ่ง มันบมิรู้อักพริกน่อง บมิรู้อเอ็นดูกรุณา เทียรยอมเข้า สิ่งสัตว์อันรู้อติง แลลักเอาสินท่านอันท่านเจ้าสินบมิให้แก่ ตน มักทำชู้ด้วยเมียท่าน แลลอกลักรักเมียท่านผู้อื่น แล เจรจาเหล่าเหล่าหล่อย่อย มักกล่าวความร้ายส่อเสียด เบียดเบียนท่าน กล่าวความสระประมาทท่าน แลกล่าว ความหยาบช้ำกล้าแข็ง ให้ท่านบาดเนื้อผิดใจ ให้ท่านได้ ความเจ็บอาย แลกล่าวความมุสาวาทเหล่าเหล่าหล่อย่อย อันบมิ เป็นประโยชน์เป็นติรัจจานกตา แลมักกิน เหล้าเมามา ย แลบมียำผู้เฝ้าผู้แก่สมณพราหมณาจารย์ อันว่าคนผู้กระทำร้ายฉันนี้ใส่ ครั้นว่าตายไป ก็ได้ไปเกิด ในนรกอันใหญ่ ๘ อันนั้นแล อันว่าความอันเขาเจ็บปวด ทนทุกข์เวทนาแห่งเขานั้น จักกล่าวบมิได้เลย

ในตอนว่าด้วยนรกป่าว กล่าวความแห่งหนึ่งว่า (หน้า ๑๒)

คนผู้อยู่ในแผ่นดินนี้แล มั่งคั่งเป็นดี มีเข้าของมาก ไพรฟ้าเข้าไทมากหลาย มักกระทำร้ายแก่คนอื่น ชิง เอาทรัพย์เข้าของของท่านผู้อื่น ด้วยตนมีกำลังกว่า ครั้นตายได้ไปเกิดในนรกอันชื่อเวตรณีนัน

ในตอนว่าด้วยเปรตภูมิ มีตัวอย่างผลกรรมว่า (หน้า ๓๑)

เปรตเหล่านี้เมื่อก่อนโพ้นมันได้เป็นนายเมือง แล แต่งบังคับราษฎรทั้งหลายใส่ แลมันยอมมีกินสินจาง

ของเขา ที่ผู้ชอบได้มันว่าผิด ที่ผู้ผิดได้มันว่าชอบ มันมิได้กระทำโดยแพ่งธรรมดาบ่มีได้แล

กล่าวถึงเปรตอีกบางจำพวกว่า (หน้า ๓๓)

เปรตฝูงนี้เมื่อก่อนโพน เขาย่อมข่มเหงคนเข็ญใจ ด้วยอันหาความกรุณาปราณีบ่มีได้แล เห็นของท่านจะใคร่ได้แก้ตน เห็นสินท่านจะใคร่เกียดเอา ท่านหาความผิดบ่มีได้ได้สันว่าท่านผิด

...เปรตฝูงนี้ไ้ เมื่อก่อน เขาคลอกป่าเผาป่า แลสิ่งสัตว์อันใดที่หนีมันั้นนั้น ไฟก็ไหม้ลามตาย

...ยังมีฝูงเปรตจำพวกหนึ่งมีตนนั้นใหญ่เท่าภูเขา และมีเส้นขนอันรียวเสียบแหลมหนักหนา...เปรตฝูงนี้ เมื่อก่อนเขาได้เป็นนายเมือง แลแต่งความเมืองมิชอบทางธรรม ย่อมเห็นแก่สินจ้างสอด บ่มีเป็นกลาง การย์ผู้ชอบไ้ว่าผิด การย์ผู้ผิดไ้ว่าชอบ ด้วยบาปกรรมแต่ความบ่มิชอบธรรม ตั้งนั้นไ้...

ในฝ่ายดี ท่านกล่าวถึงบุญกิริยาวัตถุ ๑๐ ประการมีทาน ศีล และ (หน้า ๙๑)

ภาวนา เป็นต้นว่าสวตมนต์ แลสวดพระพุทธรุคุณ แลระลึกถึงคุณพ่อคุณแม่เจ้าไท่ท่านผู้มีคุณแก่ตน แลภาวนาอนิจจังสังขารแล

เป็นต้นว่า

บุญทั้งหลายนี้ไ้แต่เมืองมนุษย์ภูมิกระทำแลได้บุญในแผ่นดินนี้ ทั้งฝูงเทพยดาอันอยู่ในฉกามาพจรภูมิก็ดี

ก็ยอมกระทำบุญผู้นี้แล จึงได้เป็นพระอินทร์เทพดาในเมืองฟ้าใส...

อีกแห่งหนึ่ง กล่าวถึงการทำบุญที่จะให้ไปเกิดในสวรรค์ว่า (หน้า ๑๑๐)

ถ้าแล้วผู้ใดทำบุญทำกรรมใส่ ๖ จึงเขียนนามผู้นั้นลงในแผ่นทองเนื้อสุกนั้นว่าดังนี้ ท่านผู้นี้ ชื่อนี้ อยู่บ้านนี้ เรือนนี้ ได้ทำบุญกรรมฉนั้นๆ มีอาทิ คือให้วันบคำรพสมาบุชาและปฏิบัติแก่พระศรีรัตนตรัย แลเลี้ยงดูพ่อแลแม่ ย่าแยงผู้เฒ่าผู้แก่ รักพี่รักน้อง แลรักท่านผู้อื่น แลชิตันอาจารย์แลครูบาชยาย แลให้ผ้ากฐิน แลก่อพระเจดีย์กระทำบูชา ปลูกกุฎีวิหาร แลปลูกพระศรีมหาโพธิ์ แลสดับนี้ฟังพระธรรมเทศนา แลจำศีลเมตตาทาวนาสวดมนต์ไหว้พระ แลอำนวยความสะดวก สมณพราหมณ์ผู้มีศีลแลบุชารกรรมทั้งปวงนี้ ... ผู้ใดแลจะปรารถนาไปเกิดในเมืองสวรรค์ใส อย่าได้ประมาทลืมนตน ควรเร่งชวนชววยกระทำบุญกุศลบุญกรรม ให้ท่านรักษาศีลเมตตาทาวนาอุปัชฌาภิตามารดา ผู้เฒ่าผู้แก่ อุปัชฌาย์อาจารย์ แลสมณพราหมณ์ผู้มีศีลใส ก็จะได้เกิดในสวรรค์แล

ข้อสังเกตเกี่ยวกับศีลธรรม ที่ว่าไว้ในไตรภูมิพระร่วง

เกี่ยวกับศีลธรรมหรือหลักความประพฤติที่แสดงตามแนวของกรรม และการได้รับผลดีผลชั่ว ในนรกสวรรค์ เป็นต้น ซึ่งบรรยายไว้ในไตรภูมิพระร่วงนี้ มีข้อสังเกตที่ขอตั้งไว้ให้ช่วยกันพิจารณาบางประการ คือ

๑. นอกจากผลร้ายของการทำผิดต่อพ่อแม่ สมณพราหมณาจารย์และพระสงฆ์ผู้ทรงศีล ตลอดถึงผู้เฒ่าผู้แก่ ที่กล่าวถึงบ่อยครั้งแล้ว ไตรภูมิพระร่วง เน้นย้ำถึงกรรมชั่วและผลร้ายแห่งกรรมชั่วของนักปกครอง หรือข้าราชการที่ข่มเหงเบียดเบียนประชาชน หรือปกครองโดยไม่ชอบธรรม (ไม่พบกล่าวถึงความผิดของผู้ใต้ปกครอง ต่อผู้ปกครอง)

๒. แนวการบรรยายทำให้เห็นว่า ท่านยังมุ่งให้คนคำนึงถึงกรรมดีกรรมชั่วที่ตนจะทำ ซึ่งจะทำให้ตนประสบผลดีผลร้ายในกาลต่อไปข้างหน้า มิใช่มุ่งชี้บุญกรรมบาปกรรมในอดีต (กรรมเก่า) เพื่อให้คนยอมรับสภาพปัจจุบัน ไม่ว่าของตนหรือของผู้อื่น

๓. ในฝ่ายกรรมดี แม้จะกล่าวถึงบุญกิริยาวัตถุ ๑๐ แต่การบรรยายเกี่ยวกับกรรมดี ดูเหมือนจะใช้ถ้อยคำอยู่ในวงจำกัดมาก แสดงรายการของการกระทำที่จัดว่าเป็นบุญหรือความดี เพียงเล็กน้อยตามหัวข้อหลัก หรือให้ความหมายในขอบเขตที่มองดูแคบ ไม่ได้แจจแจงรายละเอียด หรือช้อย่อย

ถ้าหากได้แสดงตัวอย่างกรรมดีให้กว้างออกไปพอเทียบคู่กับฝ่ายชั่ว (เช่นในฝ่ายชั่ว เมื่อแสดงผลร้ายของการเบียดเบียนราษฎร และการตัดสินความไม่ยุติธรรมแล้ว ในฝ่ายดี ถ้าแสดงชัดถึงผลดีของการเกื้อกูลราษฎรและการตั้งอยู่ในยุติธรรมไว้ด้วย เป็นต้น) ก็อาจจะเป็นแนวทาง หรือเป็นต้นเค้าที่ช่วยให้เกิดการคิดและการกระทำในทางสร้างสรรค์ความดีงามขยายกว้างยิ่งขึ้นได้ในยุคต่อๆ มา

ขอบเขตอิทธิพลของไตรภูมิ

ไตรภูมิฯ คงแค่มาดติมกระแส ไม่ใช่เป็นต้นกระแส

ขอย้อนไปกล่าวอีกเรื่องหนึ่ง คือเรามักจะพูดกันว่า ไตรภูมิพระร่วง มีอิทธิพลต่อความเชื่อในทางพระศาสนา ต่อศีลธรรมในสังคมไทยมาก คล้ายจะให้เข้าใจทำงานองว่า ไตรภูมิพระร่วงเป็นต้นทางหรือเป็นต้นกำเนิดของอิทธิพลนั้น ก็เลยตั้งแง่ไว้สำหรับเผื่อจะได้ศึกษากันต่อไปว่า บางทีอาจจะไม่เป็นอย่างนั้นก็ได้อะมัง

แต่บางทีจะเป็นอย่างนี้ได้ คือ ความเชื่อกดี การพูดจาสั่งสอนก็ดี ในเรื่องเกี่ยวกับบรมกษัตริย์ เกี่ยวกับไตรภูมินั้น อาจจะเป็นเรื่องที่พูดกันมานานแล้วในสมัยนั้น คือในสมัยนั้นเขารู้กัน เขาชอบ เขานิยมกล่าวกัน ในเรื่องนี้อยู่แล้ว

พระยาสิทธิก็อาจจะทรงสนพระทัยไปตามกระแสนิยม หรือเพราะกระแสนั้น แล้วด้วยความสนพระทัยนั้น ก็ทรงค้นคว้ารวบรวมเรียบเรียงขึ้นเป็นทางวิชาการ ทรงนำมาเขียนหรือเราอาจจะเรียกว่าทำเป็นวิทยานิพนธ์ คือทำให้เรื่องมันชัด มีหลักฐานขึ้น และทรงมีแนวความคิดเกี่ยวกับเรื่องนั้นอย่างไร เช่นเรื่องการปกครองที่ขอบธรรม ก็ทรงแสดงไว้

กลายเป็นว่า พระองค์อาจจะเป็นผู้ทำให้กระแสที่เป็นมาอยู่แล้วนั้นชัดเจนเข้มคมขึ้น โดยที่ความเชื่อเรื่องเหล่านี้ อาจจะไม่แพร่หลายในสมัยนั้นอยู่ก่อนแล้ว คัมภีร์ของพระองค์เป็นเพียงส่วนหนึ่งที่ช่วยให้ความเชื่อเหล่านี้มีความแน่นอนหนามันคงยิ่งขึ้นก็ได้ พร้อมกันนั้น ก็ทรงแสดงแนวพระดำริและจุดเน้นของพระองค์เองไว้ด้วย

เกี่ยวกับคติโบราณเช่นอย่างเรื่องการเทศน์มหาชาตินั้น ตามหลักฐานเท่าที่มีผู้รวบรวมไว้ เห็นได้ว่าในสมัยสุโขทัยนั้นน่าจะมีการเทศน์มหาชาติแล้ว

อาจารย์เกษม บุญศรี เคยเอาหลักฐานมาซึ่งตอนหนึ่งบอกว่า การเรียกมหาเวสสันดรชาดกว่ามหาชาตินั้น พุทธศาสนิกชนชาวไทยคงจะได้เรียกเป็นที่หมายรู้กันมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย เพราะมีปรากฏในศิลาจารึกสุโขทัยหลักที่ ๓ ซึ่งเรียกว่าจารึกนครชุม จารึกเมื่อ พ.ศ. ๑๙๐๐ ในรัชกาลของพระยาสิทธิ (พระมหารธรรมราชาที่ ๑) มีกล่าวไว้ว่า “ธรรมเทศนาอันเป็นต้นเหตุว่าพระมหาชาติหาคนเกิดแลได้ไม่เลย” ซึ่งแสดงให้เห็นว่า เรียกมหาเวสสันดรชาดกกันว่ามหาชาติมาแต่สมัยกรุงสุโขทัยเป็นอย่างน้อย

ที่ว่านี้หมายความว่า การที่รู้จักฟัง รู้จักเทศน์มหาชาติ อาจจะเป็นเรื่องที่มีมาก่อน แม้แต่ความเชื่อที่อยากไปเกิดพบพระศรีอาริย์อะไรต่างๆ ก็คงมีแพร่หลายอยู่แล้ว จึงปรากฏในคัมภีร์อื่นๆ เป็นกระแสต่อเนื่องมา

อย่างในคัมภีร์จักรวาททีปนี ซึ่งเป็นคัมภีร์ของพระสิริมังคลาจารย์ แต่งในสมัยลานนาไทย เมื่อจบ พระสิริมังคลาจารย์แต่งคาถาสรูปทำยเป็นนิคมคาถา ท่านบอกไว้ชัดเจนเลยว่า ตัวท่านขอไปพบพระศรีอาริย์ ขอให้ได้ไปฟังธรรมจากพระศรีอาริย์

แม้ว่าจักรวาททีปนีจะแต่งหลังไตรภูมิพระร่วงเกือบ ๒๐๐ ปี แต่ยังไม่เห็นเหตุผลว่า พระภิกษุปราชญ์ใหญ่ผู้แต่งคัมภีร์ภาษาบาลีเล่มใหม่นี้ จะรับเอาความคิดสำคัญขนาดนี้มาจากการริเริ่มของไตรภูมิพระร่วง คติเรื่องพระศรีอาริย์คงมีแพร่อยู่แล้วตั้งแต่ก่อน

พระเจ้าลิไท ความเชื่อที่มีอิทธิพลมาในสายความคิดแบบนี้อาจจะ
เป็นได้ว่า ไตรภูมิพระร่วงนี้เป็นส่วนหนึ่งเท่านั้น

อันนี้ก็ขึ้นข้อสังเกตซึ่งอาจต้องมีการศึกษากันต่อไป และ
อิทธิพลเหล่านี้ ได้มีในสังคมไทยเรื่อยๆ มา แม้แต่ในพระราชบุจจา
สมัยรัตนโกสินทร์ ก็มีเรื่องราวเหล่านี้คล้ายๆ กับเนื้อเรื่องในไตรภูมิ
พระร่วง ซึ่งอาจจะไม่ใช่อิทธิพลโดยตรงจากไตรภูมิพระร่วงก็ได้ แต่
เป็นความเชื่อที่แพร่หลายอยู่ในสังคมไทย ซึ่งมีไตรภูมิพระร่วงนี้เป็น
ส่วนหนึ่งที่ทำให้เกิดอิทธิพล หรือเสริมย้ำอิทธิพลนั้น ขอยกตัวอย่าง
อย่างคำถามแบบนี้ เช่น ใน พระราชบุจจารัชกาลที่ ๑ มีว่า

ข้อ ๑. เหตุไรจึงนับอายุมนุษย์ตั้งแต่ ๑๐ ปีขึ้นไป
จนถึงอสงไขย แต่อสงไขยลงมาจน ๑๐ ปีว่าชื่ออันตรา-
กัลป์ ซึ่งเป็นกำหนดอายุสัตว์ในอเวจี

ข้อ ๒. โทษอนันตริยกรรมทั้ง ๕ กับโทษญาติพระยา
พิมพิสารกินของสงฆ์ เผาโรงงาน ช่างไหนจะหนักเบา
กว่ากัน

ข้อ ๓. ถ้ากัลป์ฉิบหายวันใด สัตว์ในอเวจีมีอาหาร
ที่พันทุกข์ไปวันนั้น จะพันทุกข์ไปทีเดียวหรือ หรือกรรม
จะให้ผลสืบไปในกัลป์อื่นอีก

จากนั้น สมเด็จพระสังฆราชและพระราชาคณะก็ถวายน
วิสัยต่างกันต่างๆ แล้วก็มีพระราชบุจจาต่อไปอีก

มีพระบาลีก้าวว่าเมื่อแรกปฐมกัลป์ พระโพธิสัตว์ได้
เป็นกษัตริย์ชื่อว่าพระเจ้ามหาสมมติวงศ์ แต่อีกแห่งหนึ่ง
ว่าพระโพธิสัตว์ได้เป็นพระอินทร์ในต้นภัทรกัปนี้ เนื้อ
ความทั้งสองนี้เถียงกันอยู่ พระโพธิสัตว์เป็นพระเจ้า

มหาสมมติวงศ์หรือเป็นอินทร์แน่

เรื่องราวเหล่านี้ ถ้ามองดูคร่าวๆ เราก็อาจจะบอกว่าเป็นอิทธิพลของไตรภูมิฯ แต่เมื่อตรวจสอบให้ละเอียด จะเห็นว่า เรื่องที่เชื่อและพูดกันมาเหล่านี้หลายอย่าง ไม่มีกล่าวถึงในไตรภูมิพระร่วงด้วยซ้ำ

รวมความว่า ความเชื่อเหล่านี้ ไม่ว่าจะมาจากไตรภูมิพระร่วง หรืออะไรก็ตาม ล้วนเป็นความเชื่อที่แพร่หลายในสังคมไทย อาจจะเริ่มมาตั้งแต่ก่อนแต่งไตรภูมิฯ ก็ได้ และไตรภูมิพระร่วงก็อยู่ในกระแสนี้ และได้ช่วยทำให้กระแสนี้ชัดเจนยิ่งขึ้น นี่ก็เป็นข้อสังเกต

ในแง่ของอิทธิพลนี้ ได้พูดถึงความคิดของพญาลิไท ที่กล่าวถึงไตรภูมิ แล้วยังเลยไปถึงจตุตถภูมิ (ภูมิที่สี่ = โลกุตระภูมิ) หรือการพ้นจากภูมิ ๓ ด้วย

คติของการที่ให้มองทรัพย์สินสมบัติต่างๆ หรือความรุ่งเรืองในไตรภูมิว่าเป็นสิ่งที่ไม่เที่ยงแท้แน่นอน และมุ่งหมายไปสู่การบรรลุพระนิพพานนี้ คงจะมีอิทธิพลมาในสังคมไทยเป็นอันมาก แต่อิทธิพลเหล่านี้สำหรับคนรุ่นหลัง การสืบต่อไม่จำเป็นจะต้องคงรูปหรือรักษาจุดเน้นไว้ได้เหมือนกับที่พระองค์ได้ทรงไว้เสมอไป เช่นในบางสมัยเราอาจจะมี การเน้นในระดับสวรรค์นรกมากก็ได้ ถ้าเป็นอย่างนี้ก็หมายความว่า ไปไม่ถึงพระร่วง

สุโขทัยก้าวมาถึง ไตรภูมิฯ อยุธาเต็มต่อไปยังที่พระมาลัย

นอกจากนั้น อิทธิพลในด้านของความเชื่อนรกสวรรค์ที่แพร่หลายนั้น ยังมีวรรณคดียุคหลังมาเสริมอีก เช่นเรื่องที่ถูกท่านก็คงรู้จักดี คือพระมาลัย

เรื่องพระมาลัย เท่าที่ทราบก็ว่าเกิดนิยมกันขึ้นในสมัยอยุธยา พระมาลัยเน้นอะไรบ้าง พระมาลัยเน้นเรื่องนรกสวรรค์ชัดเจน เพราะพระมาลัยนี้ ตามเรื่องว่าท่านทำแบบพระโมคคัลลาน์ ท่านลงไปนรกก่อน พบกับสัตว์นรก สอบถามว่าใครทำบาปอะไร จึงได้ไปเกิดอย่างนั้น แล้วก็รับคำพวกสัตว์นรกเอามาบอกกับญาติ เพื่อจะมาสั่งสอนว่า ไม่ควรจะทำผิดอย่างนั้นๆ เพราะประพฤตินี้แล้วต้องไปเดือดร้อนลำบากอย่างที่ตกนรกกันไปนั้น ไม่ควรเอาเยี่ยงอย่าง ให้ทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้เขา หรือท่านขึ้นไปบนสวรรค์ไปพบเห็นเทวดา ก็สอบถามว่าเทวดาองค์นั้นๆ มีทิพยสมบัติอย่างนั้น มีความรุ่งเรืองอย่างนั้น ได้ทำบุญอะไรมา ได้คำตอบแล้วก็นำมาสั่งสอนแก่ชาวมนุษย์

แล้วพระมาลัยก็ไปไหว้พระจุฬามณีเจดีย์ ได้ไปพบพระศรีอาริย์ ซึ่งเป็นพระโพธิสัตว์อยู่ในสวรรค์ชั้นดุสิตลงมาไหว้พระจุฬามณีเจดีย์ ท่านก็ถาม พระศรีอาริย์ก็ยกคำสอนมายังชาวมนุษย์ด้วยว่า ถ้าอยากพบพระองค์ให้ทำอย่างนั้นๆ

ในบรรดาสิ่งที่พระศรีอาริย์ทรงแนะนำนั้น ก็มีข้อหนึ่งที่ว่าให้ฟังมหาชาติ คือเวสสันดรชาดกนี้ นี่ก็เป็นคติที่เสริมซ้ำให้มีความเชื่อในเรื่องฟังเทศน์มหาชาติมากยิ่งขึ้น แต่ว่าเทศน์มหาชาติก็คงไม่ได้เกิดเพราะเรื่องพระมาลัยมาทำให้เกิด แต่คงจะมีมาก่อน แล้ว

เอาพระมาลัยมาอ้างเพื่อให้คนไปฟังมหาชาติมากขึ้นเป็นการย่ำ
สนับสนุน

นอกจากนั้น ในคติที่พระศรีอารีย์ท่านสอนฝากมา ไม่ได้มี
เพียงแค่เรื่องการเทศน์มหาชาติเท่านั้น บุญอะไรต่างๆ ที่สอนมา
เยอะแยะมากมาย เรื่องการเทศน์มหาชาติก็เป็นเพียงส่วนย่อยอัน
หนึ่งในการที่จะทำให้ได้ไปพบพระศรีอารีย์ แต่เราจะเห็นว่าคติใน
เรื่องพระมาลัยเน้นในเรื่องบาปบุญคุณโทษ เรื่องสวรรค์นรกมาก
ตลอดถึงการไปพบพระศรีอารีย์

อาจตั้งข้อสังเกตไว้พิจารณาด้วยว่า วิธีบรรยายแบบพระ
มาลัยและไตรภูมิฯ นี้ แม้ว่าที่จริงมุ่งไปที่การเว้นกรรมชั่วและทำ
กรรมดี ซึ่งจะเป็นเหตุปัจจัยให้พ้นผลร้ายและได้ประสบผลดีต่อไป
แต่เพราะการบรรยายเริ่มจากมองผลที่ประสบอยู่ แล้วย้อนไปบอก
เหตุที่ได้ทำมาในอดีต ถ้าไม่ตั้งหลักโยนิโสมนสิการให้ดี แทนที่จะ
มุ่งตรงไปหาการทำกรรมซึ่งเป็นเหตุปัจจัยสำหรับผลข้างหน้าโดย
ตรง ก็อาจจะเผลไปในทางของการยอมรับสภาพที่เป็นอยู่ปัจจุบัน
โดยอ้างกรรมเก่าไปก็ได้

ตามข้อสังเกตนี้ แนวการบรรยายของพระมาลัยมีทางทำให้
เผลอได้มากกว่าไตรภูมิฯ เพราะเริ่มเรื่องจากสภาพที่เป็นผล ยกเอา
เป็นจุดปรารภโดยตรงชัดเจน

อันนี้เป็นแง่คิดเกี่ยวกับอิทธิพลส่วนหนึ่ง เป็นเรื่องของศีล
ธรรมที่มาเกี่ยวข้องกับชาวบ้าน

สุขุขทัยใช้หลักปกครองเมตตา อวยงยาเหไปหาหลักพรหมณ์

ในแง่การปกครอง ไตรภูมิพระร่วงได้ให้คติเกี่ยวกับธรรมะของนักปกครองด้วย เมื่อกล่าวถึงพระยาจักรพรรดิราช ท่านก็พูดถึงการที่จะพิชิตดินแดนโดยไม่ต้องใช้ศัสตราวุธ และการปกครองโดยใช้ธรรมะ แล้วก็มีคติเกี่ยวกับทศพิธราชธรรมมาด้วย

พูดง่าย ๆ คือ ในคติพุทธศาสนานั้น ต้องการการปกครองโดยไม่ใช้อาชญา หรือหลีกเลี่ยงการใช้อาชญา ให้เหลือน้อยที่สุด ให้เป็นการปกครองด้วยธรรม และเป็นศีลธรรมโดยสมัครใจ

แต่ถ้าสอนศีลธรรมเปล่า ๆ แนะนำแต่เรื่องความดีอย่างเดียวเห็นไม่ชัด ก็เอาเรื่องที่เป็นรูปธรรมมาช่วยเสริมให้ชัดยิ่งขึ้น ในฝ่ายโทษของความชั่วให้เห็นว่าจะไปตกนรก ได้รับผลร้ายอย่างไร ซึ่งไม่ใช่โทษในขณะนั้น แต่เป็นโทษที่เป็นความเชื่ออยู่ในใจ หรือว่าได้ทำกรรมดีแล้วจะได้ไปเกิดในสวรรค์ ไปเสวยสุขสมบัติอย่างนั้น ก็ไปเน้นความที่ว่าจะได้เกิดความหวังในความสุข

ถ้าเป็นอย่างนี้ ก็หมายความว่า อาจจะเป็นไปได้ว่า ในสุขุขทัยมีการประพฤติปฏิบัติตามหลักธรรมเหล่านี้ ตามคติพุทธศาสนา และอาจจะไม่มีการลงโทษอาญาชนิดแรง ดังข้อความใน *ไตรภูมิพระร่วง* (หน้า ๕๗) ตอนพระยาจักรพรรดิราชตรัสสอนท้าวพระญาทั้งหลาย ผู้ปกครองดินแดนในบุรพพิเทหะ ที่เคยยกมาอ้างแล้วข้างต้นว่า

มาตราว่าคนผู้ใดกระทำร้ายด้วยประการใดๆ ก็ดี บ่
มิควรฆ่าให้ตาย ควรสั่งสอนโดยธรรมแล

แต่ต่อมาในสมัยอยุธยา คตินี้คงจะเปลี่ยนไป เพราะได้รับคติพราหมณ์อันมีระบบการลงโทษที่รุนแรงมาก

ยกตัวอย่าง เช่น ในคัมภีร์ *มนูธรรมศาสตร์* ซึ่งเป็นหลักกฎหมายของฮินดู มีการกำหนดโทษอะไรต่างๆ ไว้ เช่นในเรื่องวรรณะสี่ คนวรรณะศูทรไม่มีสิทธิเรียนพระเวท เขากำหนดการลงโทษไว้ด้วยว่า ถ้าคนในวรรณะศูทรไปฟังพระเวท ให้เอาตะกั่วหลอมหยอดหู ถ้าหากคนวรรณะศูทรนี้ไปสาธยายพระเวท ให้ตัดลิ้นเสีย ถ้าหากว่าคนวรรณะศูทรไปเรียนพระเวท ก็ให้ผ่าร่างกายออกเป็น ๒ ซีก ดังนี้ เป็นต้น นี่เป็นเรื่องของศาสนาพราหมณ์ ซึ่งมีหลักของการลงโทษอย่างรุนแรง

เราจะเห็นว่า ในสมัยหลังในเมืองไทย วงการปกครองก็มีการลงโทษรุนแรงมากเหมือนกัน เป็นไปได้ใหม่ว่าคตินี้มาจากสายฮินดู โดยเฉพาะจะเริ่มขึ้นในยุคอยุธยา

ตามคติในพุทธศาสนานั้น ถ้าเราอ่านชาดกจะเห็นว่า คนที่ประพฤติชั่วในโลกนี้ไม่ค่อยได้รับการลงโทษรุนแรง มีการให้อภัยมาก

ยกตัวอย่างง่ายๆ โทษในรั้วในวัง เช่นอย่างพระราชาธิดาหรือพระสนมไปแอบมีคนรักข้างนอก หรือมีชู้ มักจะได้รับการให้อภัย ไม่มีการลงโทษ ปล่อยไป หรือมีคำสอนให้รู้จักปลงว่า มันเป็นธรรมชาติของมนุษย์ ต้องรู้เท่าทัน เพราะธรรมดาผู้หญิงมากมาย ก็เป็นอย่างนั้น

ในชาดกหลายเรื่องถึงกับต้องยอมว่าผู้หญิงแรงๆ เสียๆ หายๆ มากมาย เพื่อให้พระเจ้าแผ่นดินหรือฝ่ายชายผ่อนคลายหายโกรธลง แต่ในสมัยหลัง ในเมืองไทยมีการลงโทษรุนแรง คือไม่สมกันเลยกับคำสอนทางพุทธศาสนา

ในชาดกนั้น แม้แต่คติเกี่ยวกับการปกครองและการเป็นพระมหากษัตริย์ในชาดกจะต่างออกไปอีกแนวหนึ่ง เช่นคติของชาดกเล่าว่า ถ้าหากพระเจ้าแผ่นดินปกครองแล้วเกิดความเดือดร้อนขึ้นในแผ่นดิน พวกประชาชนก็จะยกขบวนกันไปร้องเรียนที่หน้าพระลาน พระเจ้าแผ่นดินก็ต้องสำรวจพระองค์เอง ว่าพระองค์มีความบกพร่องอะไร พระองค์ไม่ได้รับราชการของนักปกครอง ไม่ได้รักษาตศพิทธาธรรมหรืออย่างไร อะไรต่างๆ ทำนองนั้น

คตินี้คล้ายๆ ว่าเป็นต้นความคิดของการเดินขบวนสมัยปัจจุบัน อันนี้มีมาตั้งแต่สมัยชาดก และชาดกมีบ่อยเรื่องการเดินขบวนแบบนี้ นี่เป็นระบบปกครองแนวของพุทธ

จึงน่าสังเกตและแยกแยะเรื่องอิทธิพลของพระพุทธศาสนาว่าส่วนไหนที่เข้ามาในสังคมไทย และส่วนไหนมีคติอื่นเข้ามาแปลกปน ผสมผสานหรือครอบงำ อันนี้เป็นข้อที่จะต้องแยกให้ชัดด้วย

กระแสนอิทธิพลทางความคิด ที่ไตรภูมิพระร่วงมาเสริมแรง

ถึงตรงนี้ จะประมวลแนวความคิดความเชื่อส่วนสำคัญที่เกี่ยวข้องเกี่ยวกับอิทธิพลของไตรภูมิพระร่วง ว่ามีอะไรบ้าง

๑. หลักศีลธรรมของคนทั่วไป เรื่องนรกสวรรค์ คนทำชั่วแล้ว จะไปเกิดเป็นเปรตเป็นสัตว์นรก เพราะทำกรรมชั่วอะไร และทำกรรมดีแล้ว จะได้ไปเกิดในสวรรค์ชั้นต่างๆ และให้คติธรรมของนักปกครอง แสดงธรรมะของผู้ปกครอง ว่าผู้ปกครองควรประพฤติตนอย่างไร ควรทรงไว้ซึ่งตศพิทธาธรรม ควรมีความเกื้อกูลต่อประชาราษฎร์อย่างไร มีธรรมะที่สั่งสอนคน จะเรียกว่าทุกระดับก็ได้ ตั้งแต่ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินจนถึงพระมหากษัตริย์

๒. คติการรู้เท่าทันสภาวะธรรมตามความเป็นจริง ให้อัจฉิกคติดีเกี่ยวกับ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา โดยเฉพาะเน้นเรื่องอนิจจัง ว่าสิ่งทั้งหลายไม่เที่ยง แม้แต่ความสุขในสวรรค์ชั้นฟ้า พระยามหาจักรพรรดิ ก็ไม่เที่ยงแท้แน่นอน แล้วให้อัจฉิกที่จะได้ถอนตนให้รอดพ้น และดำเนินให้เข้าถึงพระนิพพาน นี่ก็เป็นคติหนึ่งที่มีมาในสังคมไทย

จะเห็นว่าอิทธิพลของหลักอนิจจังนี้มีมากอยู่ คนไทยประสบเหตุพลัดพราก ประสบเหตุสูญเสียอะไรต่างๆ ก็มักจะรู้จักปลงกันได้ ว่า อนิจจัง ไม่เที่ยง สิ่งทั้งหลายเกิดขึ้นแล้ว ก็ต้องดับไป อย่าไปทุกข์ไปร้อนให้เกินเหตุ เสร็จแล้วก็ทำใจให้สบาย ก็มีความสุขได้

จะเห็นว่า ในปัจจุบัน เวลาคนต่างชาติมาเมืองไทย โดยเฉพาะในชนบท เขามักรู้สึกชดว่าคนไทยปรับใจตัวเองได้ หรือวางใจต่อสิ่งต่างๆ ได้ดี ไม่ค่อยมีความทุกข์ ได้พบคนฝรั่งตั้งข้อสังเกตอันนี้บ่อย เขารู้สึกว่าคนไทยไม่ค่อยมีความเครียด จิตใจสบายๆ ส่วนฝรั่งจิตใจมักกระวนกระวาย เครียด มีความกดดันอะไรต่างๆ มากเหลือเกิน นี่เป็นข้อสังเกตอันหนึ่ง

คติการปลงอนิจจังนี้ก็มีอยู่ในเรื่องไตรภูมิฯ เด่นชัดด้วย ย้ำไว้มาก แต่มุ่งในด้านการให้คุณค่า คือพรรณนาสุขสมบัติในมนุษย์และสวรรค์อย่างสูงเยี่ยม เสร็จแล้วก็ตีกระหนาบลงให้ต่ำ เพื่อขีดขูดคุณค่าของโลกุตระธรรมให้เห็นว่าเหนือกว่าและสูงสุด ซึ่งก็ไปสัมพันธ์กับคติเรื่องการปฏิบัติเพื่อพระนิพพาน

๓. การที่จะไปเกิดพบพระศรีอารีย์ นี่ก็อีกอย่างหนึ่ง คือ ในกรณีที่ยังเวียนว่ายอยู่ในไตรภูมิ ไม่ว่าจะเป็นผู้มีความมุ่งหมายที่

จะไปสวรรค์ก็ดี ไปนินพพานก็ดี ก็มีจุดมุ่งหวังนี้แทรกอยู่ด้วยอีกข้อหนึ่ง (เรื่องนี้ควรสืบคดีมหายานประกอบด้วย)

คดีทั้งหมดนี้ อาตมาถือว่า ไตรภูมิพระร่วงน่าจะไม่ใช่เป็นตัวต้นกำเนิด แต่อาจจะเป็นตัวเสริมความเชื่อที่แพร่หลายอยู่แล้วในสังคมไทย

ข้อคิดและทำที่ที่ถูกต้องต่อไตรภูมิ

เป็นอันว่า ได้สรุปอิทธิพลของไตรภูมิพระร่วงที่เป็นหลักใหญ่ๆ ๓ ประการ จากข้อสรุปนั้น ก็มีแง่คิดอย่างหนึ่งว่า เราควรและสามารถใช้ประโยชน์จากเรื่องไตรภูมินี้ เป็นฐานในทางศีลธรรมที่ดี เป็นฐานสำหรับการพัฒนาประเทศชาติบ้านเมืองได้ไหม

บางคนอาจจะมองในด้านลบว่า อิทธิพลของความเชื่อถือจากไตรภูมิฯ เป็นเรื่องที่ขัดขวางการพัฒนาประเทศ เช่นในระดับของศีลธรรมที่เน้นในเรื่องของหลักกรรม

หลักกรรมนี้ก็ดี คดีของการออกจากไตรภูมิไปสู่ นินพพาน คือ หลักการรู้เท่าทันคติธรรมดาที่เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา กิติ ในสังคมปัจจุบัน นักสังคมวิทยา นักมานุษยวิทยาบางท่าน มองไปโน้แง่ว่าเป็นหลักการที่ทำให้คนยอมรับสภาพที่เป็นอยู่ เมื่อทำให้ยอมรับสภาพที่เป็นอยู่ ก็ทำให้ไม่รู้จักปรับปรุงแก้ไขตัวเอง ก็ทำให้ขัดขวางการพัฒนา นี่เป็นเรื่องที่จะต้องวิเคราะห์กันให้ดีโดยรอบคอบ เพราะหลักกรรมมีส่วนสำคัญอยู่ในเรื่องไตรภูมิและความเชื่อของชาวไทยทั้งหมด เรื่องอนิจจังก็เช่นเดียวกัน

เป็นอันว่า ไม่ว่าจะคิดที่จะอยู่ในภพนี้ ในไตรภพนี้ คือหลักกรรม กิเลส หรือคิดที่จะออกไปจากไตรภพนี้ คือคติเรื่องอนิจจังก็ดี ล้วนแต่ได้ถูกตีความในแง่ของการยอมรับสภาพที่เป็นอยู่ทั้งหมด จึงมีปัญหาว่า เราจะเอาอย่างไรกับเรื่องนี้ ขอเสนอข้อพิจารณาว่า

หลักกรรมแยกให้ได้ก่อน ถือพุทธ ถือพราหมณ์ หรือถือนิครนธ์

ข้อหนึ่ง เรื่องของเราเอง เรายังศึกษาไม่ชัดเจน โดยเฉพาะความเข้าใจเกี่ยวกับเรื่องกรรม พุทธศาสนิกชนส่วนมากยังแยกไม่ออกระหว่างหลักกรรมของพุทธศาสนากับของฮินดู ระหว่างหลักกรรมของพระพุทธศาสนากับของศาสนาเซนหรือนิครนธ์ เป็นต้น เดียวนี้เราไม่ได้มีการศึกษาเพียงพอ พุทธศาสนิกทุกๆ ไปแยกไม่ออกเลย

อย่างที่พูดเมื่อกี้ว่า กรรมในศาสนาฮินดู เขาตั้งขึ้นเพื่อจะเอามารองรับยืนยันเรื่องวรรณะสี่ ส่วนพุทธศาสนาสอนหลักกรรมเพื่อจะหักล้างวรรณะสี่ ความแตกต่างกันนี้เป็นอย่างไร เป็นเรื่องที่จะต้องทำความเข้าใจกันให้ชัดเจน

เรื่องความเชื่อกรรมที่มีความไม่ชัดเจนนี้ แม้แต่ในสมัยก่อนก็เคยเป็นปัญหามาแล้ว ดังปรากฏแม้แต่ในพระราชปุจฉา

อาตมาจะอ่านพระราชปุจฉาให้ฟังสักเรื่องหนึ่ง มีพระราชปุจฉาที่ ๓ ของสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ความว่า

บุคคลเชื่อกรรมเข้าไปในป่าพบช้างพบเสือ ก็ถือนเสียว่าแล้วแต่กรรม เสือช้างก็ทำร้ายสิ้นชีวิต ดังนั้นจะว่ามีกรรมหรือหาไม่ได้

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ถวายเป็นวิสัชนาความที่ ๑ ว่า

บุคคลนั้นหาวิจารณ์ปัญญามีได้ ชื่อว่าบุพเพกตทิวี
วิปลาส เชื่อแต่กรรมที่กระทำแต่ก่อนสิ่งเดียว นัก
ปราชญ์มีควรสรรเสริญ

อีกสำนวนหนึ่ง พระธรรมไตรโลกถวายเป็นวิสัชนาความที่ ๒ ว่า

บุคคลอันถือกรรมและมีได้พิจารณาเหตุอันผิดและ
ชอบนั้น ได้ชื่อว่าบุพเพกตทิวี เป็นถือผิดประกอบ
กรรมอันผิดเพราะโมหะ มีกรรมหนหลัง ในที่ใดมีสัตว์
ร้าย เสือร้าย พระพุทธเจ้ายังทรงอนุญาตให้ภิกษุขึ้นต้น
ไม่หนีได้

นี่เป็นตัวอย่างที่แสดงว่า ความเชื่อเรื่องกรรมได้มีปัญหา
เรื่อยมา เพราะคนจำนวนมากเอาหลักกรรมไปปนกับลัทธิกรรม
เก่า ซึ่งเป็นการปะปนกับลัทธินิครนถ์

นิครนถ์นี้เขาเป็นลัทธิบุพเพกตวาท คือ ลัทธิกรรมเก่า ถือว่า
อะไรๆ ก็เป็นเพราะกรรมที่ทำมาในชาติก่อนทั้งสิ้น พระพุทธ
ศาสนาสอนหักล้างลัทธินี้ ถือว่าลัทธินี้เป็นมิจฉาทิวีสัญอย่างหนึ่ง
เพราะฉะนั้น ถ้าเราแยกไม่ออก เราก็ไปเชื่อฝรั่งที่บอกว่าพุทธ
ศาสนาทำให้คนยอมรับสภาพที่เป็นอยู่

พระพุทธศาสนาสอนหลักกรรมเพื่อหักล้างเรื่องวรรณะ เพื่อให้
ให้คนรู้จักปรับปรุงตนเอง คือให้ยอมรับรู้เรียนรู้สภาพที่เป็นอยู่ว่า
มาจากเหตุปัจจัยอะไร แล้วคิดพิจารณาว่าจะแก้ไขให้ตั้งามถูกต้อง
ได้อย่างไร ไม่ใช่ให้ยอมรับรักษาสภาพไม่ดีที่เป็นอยู่เอาไว้ คือ

ปล่อยเรื่อยเปื่อยไป อย่างที่ลัทธิมิชฌาธิฐิปปุพเพกตวาท เป็นต้น ได้
สอนไว้

รู้อนิจจยังอย่างแท้ ไม่เรื่อยเนื้ออย่างไทย ไม่กระวนกระวายอย่างฝรั่ง

เรื่องอนิจจังก็เหมือนกัน หลักอนิจจังสอนให้รู้จักว่าสิ่งทั้งหลายไม่เที่ยง มันจึงเป็นอย่างนี้ คนไทยปลงได้ ใจสบาย มีความสุข แต่เสร็จแล้วก็กลายเป็นยอมรับสภาพ ปลงใจต่อไปอีกว่า อะไรๆ มันก็ไม่เที่ยง เกิดขึ้นแล้วก็ดับไป ก็ต้องปล่อยมันไปตามที่มันจะต้องดับต้องเกิด พอปลงอย่างนี้ เราก็ไม่ต้องแก้ไขอะไร ก็กลายเป็นการยอมรับสภาพที่เป็นอยู่

ในเรื่องนี้ สาเหตุข้อสำคัญของปัญหาที่เป็นมากก็คือ การแยกไม่ออกระหว่าง การยอมรับความเป็นจริง กับ การยอมรับสภาพที่เป็นอยู่ อันนี้เป็นเรื่องสำคัญมาก

ฝรั่งนั้นตรงข้าม ฝรั่งไม่ยอมรับความเป็นจริงและสภาพที่เป็นอยู่ เขาจึงพยายามที่จะทำอะไรฝืนเอาชนะธรรมชาติ และสร้างความเจริญได้สำเร็จ แต่ก็มีทุกข์มาก มีปัญหาจิตใจมาก มีความคับแค้นเดือดร้อนกระวนกระวาย

เราจะพัฒนาทั้งที่ ควรจะได้รับการเรียนทั้งสองด้าน ควรศึกษาให้ชัดว่าหลักพระพุทธศาสนาที่จริงสอนอย่างไร ส่วนดีที่มีอยู่แล้วเราก็รักษาเอาไว้ ส่วนดีของฝรั่งที่เราเห็นว่าทำให้เขาเจริญ เราก็เอามาสร้างความเจริญ

เมื่อรู้ว่าเจริญแบบฝรั่งนี้มีทุกข์ มีความเดือดร้อนคับแค้นใจมาก ส่วนที่ทำให้มีความเดือดร้อนใจ เราก็ไม่เอามา แต่จะทำอย่าง

โรจึงจะสำเร็จ ตอบว่าต้องรู้จักแยกแยะและปฏิบัติให้ถูกในเรื่องหลัก
อนิจจัง และในเรื่องกรรม เป็นต้น

*หลักอนิจจังและกรรม สอนให้ยอมรับความจริง แต่ไม่ได้
สอนให้ยอมรับสภาพที่เป็นอยู่*

หลักอนิจจังสอนให้รู้ทันความเป็นจริงว่า สิ่งทั้งหลายไม่เที่ยง
มันเกิดขึ้นแล้วมันก็ดับไป ที่มันเป็นอย่างนั้น มันก็เป็นไปตาม
ธรรมชาติของมัน เมื่อคิดได้อย่างนี้แล้ว เราก็วางใจได้ มีความสุข ไม่
เดือดร้อน ไม่มีความทุกข์มาก

แต่เราก็ต้องคิดต่อไปด้วยว่า การที่สิ่งทั้งหลายไม่เที่ยง มัน
แตกดับไปนั้น มันไม่ได้เป็นไปอย่างรวดเร็วเปลือยนลอย มันเป็นไป
ตามเหตุตามปัจจัย การที่มันเจริญขึ้นก็เพราะมีเหตุปัจจัยให้มัน
เจริญ การที่มันจะเสื่อมก็เพราะมีเหตุปัจจัยให้มันเสื่อม เมื่อเราไม่
ต้องการความเสื่อม เราก็ต้องหลีกเลี่ยงเหตุปัจจัยที่ทำให้เกิดความ
เสื่อม และกำจัดแก้ไขเหตุปัจจัยเหล่านั้นเสีย เมื่อต้องการความ
เจริญ เราก็ต้องสร้างเหตุปัจจัยที่ทำให้เกิดความเจริญ

มีคาถาภาษิตในพระไตรปิฎก สอนให้รู้จักเผชิญหน้าและ
ปฏิบัติต่ออนิจจังให้ถูกต้อง ขอยกมาให้ดูเป็นตัวอย่าง (อง.ปญจก.

๒๒/๕๐/๗๐)

สำหรับอริยสาวกผู้ได้เรียนสดับ อะไรที่ต้องเจ็บ ก็
เจ็บ อะไรที่จะต้องตาย ก็ตาย อะไรที่จะต้องสิ้นสลาย ก็
สิ้นสลาย อะไรที่จะต้องมลาย ก็มลายไป ...

บัณฑิตไม่หวั่นไหวในภยันตรายทั้งหลาย ... เขาจะ
ลู่จุดหมายสัมฤทธิ์ประโยชน์ได้ที่ไหน ด้วยวิธีการอย่าง
ไร ก็พึงพากเพียรมุ่งหน้าทำไปที่นั่นด้วยวิธีการนั้นๆ

หากู้ชีวิตขึ้นมาว่าจุดหมายนั้น ไม่ว่าจะเราหรือคนอื่นใด ไม่มีใครจะให้สำเร็จได้ ก็ไม่ต้องเศร้าเสียใจ ฟังวางจิต สนิทลงตั้งใจเด็ดว่า ที่นี้เราจะทำอันไหนให้มันแน่วต่อไป

จะเห็นว่า เมื่อคิดให้ถูกขั้นตอน เราก็ทำใจของเราได้ มีความสุขด้วย และสร้างความเจริญได้ด้วย คือยอมรับความจริง แต่ไม่จำเป็นต้องยอมรับสภาพที่เป็นอยู่

ถ้าแยกไม่ถูก ก็จะได้แบบไทยๆ ที่เข้าใจผิด ไม่ใช่เข้าใจถูก ไทยชนิดที่เข้าใจผิด ก็คือการยอมรับสภาพที่เป็นอยู่ ซึ่งทำให้ใจสบายดี มีความสุขแต่ไม่เจริญ แต่ถ้าไปตามฝรั่งผิดอีก ทั้งของไทยที่ดี ก็ไปสร้างความสำเร็จโดยจิตใจมีความทุกข์ ไม่ได้เรื่องทั้งสองฝ่าย ดีไม่ดีจะชั่วร้าย ของไทยที่ดีก็ทั้ง ของฝรั่งที่ดีก็ไม่รับเอา เลยมีแต่เสียทั้งสองด้าน คือ ทั้งทุกข์และทั้งเสื่อมด้วย

เมื่อเรารับของฝรั่ง เราน่าจะได้เปรียบกว่าฝรั่ง เมื่อศึกษาและนับถือไตรภูมิพระร่วง เราก็น่าจะเอาคติเหล่านี้มาสอนเป็นฐานสำหรับสร้างความสำเร็จ หรือพัฒนาประเทศไทยได้ต่อไปด้วย แต่ว่าต้องดูต้องจับให้ถูก

กรรมก็ไม่ดี ไตรลักษณ์ก็ไม่ดี มองไม่เป็น ก็ได้ผลร้าย นั่นคือกรรมไม่ดี อาตมาคิดว่าเราต้องวิเคราะห์กันอีก เช่นว่าเรื่องกรรมในไตรภูมินี้ท่านสอนในแนวพุทธศาสนาที่แท้แค่ไหน มีคติอย่างที่เราเรียกว่าเป็นปุพเพกตวาทเข้ามาปนหรือเปล่า

ถ้าเป็นปุพเพกตวาท ก็หมายความว่า เป็นลัทธิที่ถือว่ากรรมเก่าเป็นตัวกำหนดทุกสิ่งทุกอย่าง แล้วอันนั้นจะเป็นลัทธินิครนถ์

แต่ถ้าเป็นหลักกรรมในพุทธศาสนา จะต้องถือว่า มนุษย์นี้

ปรับปรุงตัวเองได้ด้วยการกระทำของตน เราจะเป็นคนดีคนชั่ว จะเสื่อมหรือเจริญก้าวหน้า ก็อยู่ที่การกระทำของเรา ขอให้คิดไว้ว่า เราควรจะได้ประโยชน์จากไตรภูมิในแง่เหล่านี้

ขอสรุปย่อความอีกครั้งหนึ่ง เพื่อจับสาระให้ชัดเจนยิ่งขึ้น อีกว่า หนังสือไตรภูมิพระร่วงนี้ ถ้าจะเรียกชื่อให้เต็มความจริงๆ ก็คงต้องเรียกว่า “ไตรภูมิ และการหลุดพ้นจากไตรภูมิ (สุโลกุตระภูมิ)” และหนังสือนี้มีคำสอนในพระพุทธศาสนาเป็นเนื้อหาสาระที่สอดคล้องกัน คือ หลักกรรม และไตรลักษณ์ โดยเฉพาะอนิจจัง เป็นหลักธรรมแกนของไตรภูมิพระร่วง

ทำที่ ความเข้าใจ และแนวการสั่งสอนเกี่ยวกับกรรมและอนิจจังในไตรภูมิพระร่วงเป็นไปในด้านใด และก่อให้เกิดผลดีหรือผลเสียต่อทัศนคติและค่านิยมของสังคมไทยอย่างไร จะไม่พูดให้มาก ในที่นี้ ปล่อยให้เป็นเรื่องของนักวิชาการ ทางวรรณคดี ประวัติศาสตร์ มานุษยวิทยา และสังคมวิทยา เป็นต้น จะวิเคราะห์วิจารณ์กันต่อไป

แต่สำหรับนักปฏิบัติที่มุ่งประโยชน์สุขของมนุษย์ ย่อมไม่จำเป็นที่จะคอยรอผลการวินิจฉัยของนักวิชาการว่าที่จริงเป็นอย่างไร เพราะมีความจริงที่แน่นอนอยู่แล้ว และแน่นอนกว่า ซึ่งเป็นฐานของความคิดในไตรภูมิฯ อีกชั้นหนึ่งด้วยซ้ำไป และซึ่งเราสามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้ทันที

ความจริงที่แน่นอนอย่างแรกก็คือ หลักกรรมและหลักไตรลักษณ์ โดยเฉพาะเรื่องความไม่เที่ยง เป็นแกนความคิดที่ซึมแทรกอยู่ทั่วตลอดในคำสอนทั้งหมดของหนังสือไตรภูมิพระร่วง และเป็น

ความจริงที่แน่นอนเช่นเดียวกันว่า หลักกรรมและหลักไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา นั้น เป็นหลักธรรมสำคัญระดับแกนที่สอดประสานหลักคำสอนอื่นๆ แทบทุกอย่างในพุทธศาสนา ซึ่งจะพบได้เกือบทั่วทุกแห่งในคัมภีร์ที่แสดงหลักธรรม

หลักกรรมท่านสอนเพื่อมุ่งให้คนดำเนินชีวิตอยู่อย่างดีที่สุดที่สุดในไตรภูมิ ส่วนหลักไตรลักษณ์ท่านสอนเพื่อช่วยให้คนหลุดพ้นไปได้จากไตรภูมิ หรือพูดให้ถูกแท้ว่า เพื่อช่วยให้พ้นจากกรรมแล้วจะได้พ้นจากไตรภูมิ

กรรมเป็นเรื่องระดับโลกียะ ส่วน(ความรู้ใน)ไตรลักษณ์ เป็นเครื่องนำสู่โลกุตระ

กรรมเป็นเรื่องของการกระทำ ความประพฤติ หรือการดำเนินชีวิต ไตรลักษณ์เป็นเรื่องของปัญญา ความรู้ความเข้าใจที่จะช่วยให้คนดำเนินพฤติกรรมที่ดีงาม จนถึงขั้นที่กรรมไม่เป็นกรรมอีกต่อไป

หลักกรรม ก็ดี ไตรลักษณ์ ก็ดี ล้วนมีทางให้มองได้ ๒ ด้าน

สำหรับหลักกรรมเมื่อพลิกมองผิดด้าน (ซึ่งความจริงเป็นเพียงการมองแค่บางแง่บางมุมไม่ครบถ้วน) คือการมองที่เน้นข้างอดีตหรือมองแต่อดีตด้านเดียว ก็อาจกลายเป็นเครื่องเสริมสร้างทัศนคติแบบยอมจำนน หรือการหวังอนาคตด้วยการรอคอยการดลบันดาลของกรรมปางก่อน

ส่วนไตรลักษณ์ เมื่อพลิกมองผิดด้าน หรือมองแค่ถ้อยคำมองไม่ถึงหลัก ก็อาจให้เกิตรฐานความคิดที่เห็นมนุษย์เป็นสภาพเลื่อนลอย ขาดอำนาจริเริ่มทำการ กลายเป็นเสริมสร้างทัศนคติ

แบบยอมรับสภาพที่เป็นอยู่ รอคอยโชคชะตา ปล่อยชีวิตและกิจการล่องลอยไปตามน้ำตามลม (อะไรๆ ก็ไม่เที่ยงแท้แน่นอน จะทำยังไงได้ ก็ต้องปล่อยแล้วแต่มันจะเป็นไป!)

เป็นความจริงที่แน่นอนว่า ความเข้าใจเกี่ยวกับกรรมและไตรลักษณ์ อย่างที่กล่าวมานี้ เป็นการมองที่ผิดพลาด ไม่ใช่ทัศนคติแบบพุทธ

การมองกรรมอย่างถูกต้อง หรือการมองอย่างถึงหลัก ย่อมให้เกิดทัศนคติที่เห็นว่า ชีวิตและกิจการจะเป็นอย่างไร ก็อยู่ที่การกระทำของเรา ภายในเงื่อนไขของกระบวนการแห่งเหตุปัจจัย เมื่อต้องการผลดีอย่างไร ก็ต้องเพียรพยายามทำการซึ่งจะเป็นเหตุให้ได้ผลอย่างนั้น

ส่วนการมองไตรลักษณ์ที่ถูกต้องถึงหลัก ย่อมให้เกิดท่าทีแห่งความไม่ประมาท การสืบสวนวิเคราะห์ หาเหตุปัจจัย ให้รู้เท่าทันความเปลี่ยนแปลง และเพื่อให้สามารถเลือกสรรจัดทำเหตุปัจจัยซึ่งจะนำไปสู่ผลดีที่ต้องการ

เมื่อมองถูกต้อง หลักกรรมและหลักไตรลักษณ์ย่อมสัมพันธ์สอดคล้องกัน และช่วยเสริมกันเพื่อการอยู่ดีของมนุษย์ คือการเป็นอยู่ด้วยปัญญา และทำการให้ตรงเหตุปัจจัย

กรรมก็ดี ไตรลักษณ์ก็ดี มองถูกมองเป็น ยิ่งเสริมกันให้ได้ผลที่ดี

ที่ว่ากรรมมองแต่ข้างอดีต เป็นการมองที่ผิดพลาดจากหลักพุทธศาสนา ก็เพราะผิดความจริง เป็นปุพเพกตวาท ลัทธิหนึ่งใน ๓ ลัทธิที่นำไปสู่การไม่กระทำ (อภิริยา-inaction) ดังพุทธพจน์ว่า

ภิกษุทั้งหลาย ลัทธิเตีรถีย์ ๓ ระบบเหล่านี้ ถูก
บัณฑิตได้ถาม ชักไซ้ไล่เลียงเข้า ย่อมอ้างการถือสืบๆ
กันมา ยืนหยัดอยู่ในอกิริยา คือ สมณพราหมณ์พวกหนึ่ง
มีวาทะ มีทิวี่ อย่างนี้ว่า สุขก็ดี ทุกข์ก็ดี มิใช่สุขมิใช่ทุกข์
ก็ดี อย่างหนึ่งอย่างใดก็ตาม ที่คนได้เสวย ทั้งหมดนั้น
ล้วนเป็นเพราะกรรมที่ทำได้ปางก่อน (บุพเพกตวาท)
...เพราะการบันดาลของพระผู้เป็นเจ้า (อิศวรนิรมิตวาท)
...หาเหตุปัจจัยมิได้ (อเหตุวาท)...

ภิกษุทั้งหลาย เมื่อบุคคลมายึดเอากรรมที่ทำได้ปาง
ก่อนเป็นสาระ... ยึดเอาการบันดาลของพระผู้เป็นเจ้าเป็น
สาระ... ยึดเอาความไม่มีเหตุเป็นสาระ จันทะก็ดี ความ
พยายามก็ดี ว่าสิ่งนี้ควรทำ สิ่งนี้ไม่ควรทำ ก็ยอมไม่มี^๑

พระพุทธศาสนาเป็นกรรมวาท และกิริยวาท (ศาสนาแห่งการ
กระทำ) เป็นวิริยวาท^๒ (ศาสนาแห่งความเพียรพยายาม) จึงสอน
หลักกรรมในแง่จริยธรรมว่า

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่หมั่นประกอบความเพียรใน
การฝึกอบรมจิต ถึงจะมีความปรารถนาว่า ขอให้จิตของเรา
หลุดพ้นจากอาสวะเถิด ดังนี้ จิตของเธอจะหลุดพ้น
จากอาสวะได้ ก็หาไม่...^๓

พระพุทธศาสนาสอนหลักความไม่เที่ยง มิใช่เพื่อให้ยอม
ปล่อยตัวปล่อยสิ่งทั้งหลายล่องลอยไปกับความไม่แน่นอนที่เราไม่

^๑ อัง.ติก.๒๐/๕๐๑/๒๐๒

^๒ เช่น อัง.ติก.๒๐/๕๗๗/๓๖๙

^๓ ส.ข.๑๗/๒๖๑/๑๘๖

อาจจะทำอะไร แล้วก็เรื่อยเรื่อยทอดทิ้งชีวิตและกิจการให้เลือนลอยไป (negligence) แต่ท่านสอนความจริงเรื่องความไม่เที่ยง ที่อะไรๆ ก็เปลี่ยนแปลงไปตามเหตุปัจจัย เพื่อให้เราตื่นตัวไม่ประมาท (เร่งเพียรใช้ปัญญาค้นหาและจัดการกับเหตุปัจจัย) ดังพุทธพจน์ที่เป็นปัจฉิมวาจาว่า

วयธมฺมา สงฺขารา อปฺปมาเทน สมฺปาเทถ^๑

(“สังขารทั้งหลายมีความเสื่อมสลายไปเป็นธรรมดา จงยังความไม่ประมาทให้ถึงพร้อม” หรือแปลตามอรรถกถาว่า “จงบำเพ็ญกิจทั้งปวงให้สำเร็จ ด้วยความไม่ประมาท”)

หลักกรรม สอนในขั้นที่หนึ่ง ว่า ผลวิบากเกิดจากการกระทำที่เป็นเหตุ การกระทำจึงจะนำไปสู่ผลที่ต้องการ และสอนในขั้นที่สอง ว่า เมื่อต้องการผลดี ก็ต้องเพียรพยายามทำกรรมดี แล้วช่วยชี้แนะแจ่มแจ้งการกระทำความประพฤติที่จัดว่าดีไว้

ส่วนไตรลักษณ์ โดยเฉพาะหลักความไม่เที่ยง สอนในขั้นที่หนึ่ง ให้รู้จักทำใจและวางใจต่อโลกและชีวิตอย่างถูกต้อง อย่างที่ว่า อยู่อย่างรู้เท่าทันความเป็นจริงของโลกและชีวิต มีความสุขได้โดยจิตใจไม่ถูกรบกวนบีบคั้นด้วยการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นรอบตัว (รู้จักวางใจที่จะไม่ยึดติด)

ในขั้นที่สอง ส่งผลออกมาเสริมประสานหลักกรรม ให้ดำเนินชีวิตอย่างไม่ประมาท รู้คุณค่าของเวลาหรือเร่งรัดทำกรรมดีแข่งกับกาลเวลา โดยประกอบกิจกรรมทั้งหลายด้วยปัญญาที่รู้เข้าใจ

^๑ ที.ม.๑๐/๑๔๓/๑๘๐

ความจริง ทำการต่าง ๆ อย่างมีเหตุผลตามหลักเหตุปัจจัย (ทำการ
ทั้งหลายได้โดยไม่ยึดติด)

จนถึงขั้นสุดท้าย มองเห็นความจริงของโลกและชีวิตสว่างชัด
หมดความยึดติด มีจิตใจเป็นอิสระ เลิกทะยานจ้องหาที่จะทำอะไร
เอาเพื่อตัวตน มองกว้างทั่วไปในโลกแห่งความเป็นไปของ
กรรมวิบาก เห็นการประสพสุขทุกข์ของสรรพสัตว์ แล้วตั้งหน้าแต่
จะทำการเพื่อธรรม เพื่อความดีงาม เพื่อประโยชน์สุขของโลกทั้ง
หมด ทำการที่ไม่เป็นกรรม เรียกว่าสิ้นกรรม และพ้นจากไตรภูมิ
(พ้นเหนือความยึดติด เป็นอิสระ และช่วยปลดปล่อยผู้ที่ยังติด)

ได้มีนักวิชาการชาวตะวันตกบางท่าน ถึงกับแยกพุทธ
ศาสนาออกเป็น ๒ แบบ หรือ ๒ ชั้น ว่าเป็น Kammic Buddhism
กับ Nibbanic Buddhism แล้วก็เลยต่อไปจนเอาชีวิตชาวบ้านกับ
ชีวิตพระเป็นตัวแบบในการแยก แต่เป็นการแยกขาดออกจากกัน นี้
ก็เกิดจากความรู้อำนาจบงกชพร่อง หรือมองไม่ทะลุตลอด เพราะไม่
สามารถโยงและเชื่อมต่อเรื่องในระดับศีลธรรมของหลักกรรม กับ
ระดับปัญญาที่เข้าถึงไตรลักษณ์ให้ถึงกัน (ปัญญาเป็นตัวชี้ทั้งของ
วิถีแห่งกุศลกรรมและทางแห่งนิพพาน)

เข้าให้ถึงไตรภูมิที่แท้ และเอามาสร้างสรรคัลังคมไทยให้ได้จริง

หากว่าจุดมุ่งหมายแห่งการหลุดพ้นจากไตรภูมิ ได้เคยเป็น
อุดมคติของสังคมไทยในอดีต และหลักการต่าง ๆ เกี่ยวกับกรรม
และไตรลักษณ์ ได้เคยเป็นอุดมการณ์ที่คนไทยยึดถือกันสืบมา บัด
นี้ แม้ว่าสังคมจะเปลี่ยนแปลงไปแล้วอย่างมากมาย แต่คติแห่งการ

หลุดพ้นจากไตรภูมิ (การพ้นจากอำนาจครอบงำของการปรนเปรอทางวัตถุ หรือพ้นจากการครอบงำของอามิสและความยึดติดทุกรูปแบบ) พร้อมทั้งหลักกรรมและไตรลักษณ์ ก็ยังเป็นอุดมคติและอุดมการณ์ของสังคมไทยได้อย่างเหมาะสม สามารถนำมาใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาสังคมโดยถูกต้องและชอบธรรมได้

แต่ทั้งนี้ อาจจะต้องรื้อฟื้นขึ้นมาชำระสะสางสิ่งเคลือบคลุมพอกบัง และตัดปรับข้อเท็จจริงเพี้ยน ทำความเข้าใจกันให้ถูกต้องและชัดเจน

หากว่าหนังสือ*ไตรภูมิ* ฉบับเก่า ที่เรียบเรียงจากอรรถกถาฎีกา และคัมภีร์รุ่นหลังๆ นี้ ไม่เหมาะสมกับสภาพปัจจุบัน ด้วยเหตุผลประการใดประการหนึ่ง ก็น่าจะพิจารณาถึงความเป็นไปได้ ที่มีหนังสือเขียน*ไตรภูมิ* ฉบับใหม่ ที่สามารถนำความคิดของคนร่วมสมัยในปัจจุบัน

อาตมาได้พูดเสนอแนวความคิดเกี่ยวกับอิทธิพลของ*ไตรภูมิ* มาพอสมควรแก่เวลา ก็ขอยุติเพียงเท่านี้ ถ้ามีเวลาเหลืออยู่ ก็เอามาใช้ในการตอบคำถามกันต่อไป

ถาม ขอทราบเรียนถามพระคุณเจ้าเรื่องวิปัสสนา ที่วิปัสสนาแล้ว เห็นนรก หรือสวรรค์ เห็นอะไรต่างๆ ไม่ทราบว่าเป็นนั้นเป็นการเห็นจริง หรือนรกสวรรค์นั้นเป็นนรกสวรรค์ที่มีอิทธิพล ทางความเชื่อทางพุทธศาสนาที่มีมา รวมทั้งความเชื่อจาก*ไตรภูมิ* ภาควัดด้วย

ตอบ เรื่องเข้าวิปัสสนาแล้วไปเห็นนรกสวรรค์ เข้าใจว่าจะไม่ได้รับอิทธิพลจาก*ไตรภูมิพระร่วง* *ไตรภูมิพระร่วง* นี้ อาตมภาพว่าท่าน

ผู้ประพันธ์ข้อสัจตย์ต่อตนเอง และต่อหลักวิชาพอสมควร ท่านพูดถึงเรื่องวิธีปฏิบัติเพื่อเข้าถึงนิพพาน แสดงขั้นตอนของการบำเพ็ญวิปัสสนาว่า จะได้ญาณอะไรบ้าง ซึ่งเป็นการเห็นตัวสภาวะธรรมที่เป็นจริง เห็นว่าขั้นที่ ๕ หรือชีวิตของเราทั้งหมด หรือโลกทั้งหมด เป็นสิ่งที่เกิดจากปัจจัยปรุงแต่ง ไม่เที่ยงแท้แน่นอน เป็นไปตามหลักไตรลักษณ์ แล้วก็เกิดญาณรู้ความจริงเหล่านั้น

ทีนี้ ในสมัยหลัง โดยเฉพาะใกล้ๆ ปัจจุบันนี้เอง ความหมายของวิปัสสนาเลื่อนมาในรูปที่ว่า พอทำวิปัสสนา หลับตาแล้วก็มองไปเห็นนรกสวรรค์ อันนี้เป็นความหมายเคลื่อนคลาดของวิปัสสนา ซึ่งเกิดจากความเข้าใจผิดของพวกเราเองมากกว่า ถ้าหากว่าจะเห็นนรกสวรรค์แล้ว จะต้องเป็นเรื่องของสมณะ ส่วนวิปัสสนาเป็นเรื่องของปัญญา ที่จะรู้เท่าทันความเป็นจริงของสิ่งทั้งหลาย

จะอย่างไรก็ตาม เป็นอันว่าได้มีความเชื่ออย่างนี้เกิดขึ้นแล้ว ทีนี้ ถ้าไม่ใช่คำว่าวิปัสสนา แต่นั่งสมาธิ นั่งสมณะแล้วก็ไปเห็น การเห็นนรกสวรรค์ในกรณีนี้ ก็มีข้อพึงพิจารณาหลายแง่

๑. แ่งที่หนึ่งคือ ภาพที่เราเห็นนั้นเรียกว่า “นิมิต” นิมิตก็เป็นเรื่องของภาพหรือมโนภาพ ภาพที่เกิดขึ้นในใจ ภาพที่เกิดขึ้นในใจนั้นย่อมเกิดจากการปรุงแต่งของเราเองได้ด้วย

เมื่อเกิดจากการปรุงแต่งของเรา ก็หมายความว่า ในจิตของเรามีการสะสมเรื่องราวเหล่านี้ไว้ เราอาจจะเรียนรู้เกี่ยวกับเรื่องนี้ไว้ เรื่องราวและภาพเหล่านี้ก็ฝังอยู่ในใจ เวลาจิตเข้าถึงภาวะที่สงบ ไม่มีอารมณ์อื่นกวน โอกาสมันให้ ภาพเหล่านี้ก็ปรากฏฉายออกมา ก็อาจเห็นเป็นภาพเดี๋ยวนั้น

หรืออาจจะมีการจูงใจของผู้ที่นำในการเข้าสมาธิบอกว่า พวกเรามา นั่งเข้าสมาธิกันนะ แล้วจะไปเที่ยวรอกสวรรค์ ใจคนที่นั่งก็ตั้งจุดไว้แล้วว่าจะไปดูสวรรค์นรก ทีนี้ใจมุ่งไปแล้ว ภาพเก่าที่ตัวเตรียมไว้มันก็จะมาเตรียมแสดง และผู้ที่นำเขาก็อาจพูดบรรยายต่อไปอย่างนั้นๆ ก็อาจกลายเป็นจูงจิตให้เห็นเป็นอย่างนั้นจริงๆ ก็ได้ นี่เป็นแง่ที่หนึ่ง

๒. อีกแง่หนึ่ง ก็เป็นเรื่องของความสามารถ หรือเป็นพลังแห่งสมาธิของท่านผู้นั้นเอง ซึ่งในขั้นนี้ก็หมายความว่า ท่านผู้นั้นได้ลึกซึ่งขนาดถึงฌานแล้วได้อภิญา ก็อาจจะได้เห็นเรื่องนรกสวรรค์ ที่มันเป็นสภาวะเข้า อะไรอย่างนี้ แต่ในขั้นนั้น ภาพนรกสวรรค์ก็ต้องไม่ใช่อย่างที่คนทั่วไปคิด และไม่ใช่ภาพที่ใครอื่นจะบอกให้เห็นได้ ต้องเป็นวิสัยของตัวเอง นั่นก็เป็นอีกตอนหนึ่ง ซึ่งคิดว่าคงจะไม่ใช่วิสัยของคนทั่วไป แน่ๆ

เรื่องนี้ก็มาเป็นข้อคิดเทียบเคียงให้แก่เรื่องไตรภูมินี้ด้วย คือในกรณีนี้ ถ้าเรื่องวิปัสสนาจะมีอิทธิพลต่อคนไทยและต่อสังคมไทย ก็กลายเป็นว่า มันไม่ใช่อิทธิพลของวิปัสสนาต่อสังคมไทย แต่มันเป็นอิทธิพลของความเข้าใจผิดเกี่ยวกับวิปัสสนาต่อสังคมไทย

ในเรื่องไตรภูมินี้ มีข้อพิจารณาซับซ้อนมากที่สุดที่เดียว เราไม่ควรจะมองแค่ว่า *ไตรภูมิ* มีอิทธิพลอย่างไรต่อสังคมไทย แต่อาจจะมองแยกแยะออกไป เริ่มต้นตั้งแต่ว่า อันนั้นอันนี้หลายอย่างอาจจะจะเป็นอิทธิพลของความเชื่อเรื่องไตรภูมิแต่ก่อนกว่าและในวงกว้าง ไม่ใช่เพียงอิทธิพลของหนังสือที่ชื่อว่า *ไตรภูมิ*

ยิ่งกว่านั้น บางอย่างอาจจะเป็นอิทธิพลของความเข้าใจผิดเพี้ยนหรือความรู้เข้าใจไม่เพียงพอในเรื่องไตรภูมิ หรือต่อเนื้อหาของหนังสือที่ชื่อว่าไตรภูมิฯ และถ้าเป็นอย่างนี้ หากคิดจะสร้างสรรค์สังคม เราคงมีภารกิจเพิ่มขึ้น เช่น ในการที่จะให้การศึกษา เพื่อให้ความรู้ที่ชัดเจนและแก้ไขความเข้าใจให้ถูกต้อง

ทั้งนี้ อาจรวมถึงการที่จะต้องวิเคราะห์เนื้อหาของหนังสือหรืองานนิพนธ์ทั้งหลายที่มีชื่อไตรภูมิฯ ว่าถูกต้อง ตรง และครบตามหลักการที่แท้ของพระพุทธศาสนา หรือไม่ และแค่ไหนเพียงใด

ถ้าทำอย่างนี้ จึงจะเป็นวิชาการที่เพียงพอ และเป็นทางแห่งการสร้างสรรค์ที่แท้จริง ไม่ใช่มาอันมาตันกันอยู่แค่นางวงจรมืดหรืออาจจะเป็นแค่การลัดวงจร

เราน่าจะสืบต่อไปอีก ในการที่จะทำให้ไตรภูมิก่อเกิดอิทธิพลในการสร้างสรรค์สังคมไทยอย่างแท้จริง โดยไม่ปิดตัวจบอยู่แค่ไตรภูมิพระร่วง และหนังสือทั้งหลายที่ว่าด้วยไตรภูมิ แต่ให้ไตรภูมิพระร่วง และหนังสือทั้งหลายที่ว่าด้วยไตรภูมินั้น เป็นสื่อ นำเราก้าวต่อไปให้ถึงหลักไตรภูมิที่เป็นต้นทาง อันโยงไปยังสาระและคุณค่าทั้งมวลอันพึงได้จากพระพุทธศาสนา ที่จะนำมาซึ่งประโยชน์และความสุขแก่มวลประชาชน เพื่อเกื้อกูลแก่ชาวโลก คือให้ถึงจุดหมายของพระพุทธศาสนา ซึ่งพูดได้อย่างแน่นอนมั่นใจโดยสมบูรณ์ว่าเป็นวัตถุประสงค์ที่แท้จริงของคำสอนเรื่องไตรภูมินั้นแล